

Tohumların Metalaşma Biçimleri: Teorik Bir Çerçeve* **

Özcan EVRENSEL

Öz: Genelleşmiş meta üretimi olan kapitalist üretim tarzı her şeyi metalaştırırken tohumun bunun dışında kalması düşünülemez. Günümüzde tohum üzerine yapılan çalışmaların genel olarak sermaye grupları (şirketler), yasalar, hükümet politikaları, gıda, tarım vs. üzerinden hareket ettiği görülmektedir. Oysa kapitalist üretim tarzının hareket yasalarının işlediği bu süreci kavramak ancak bu hareketi anlamayı olanaklı kılan kavram ve kategorileri işe koşmakla mümkündür. Bu bakış açısıyla meseleye eğilmeye çalışan bu çalışma tohumun üretimini tarihselliği içerisinde incelemeye çalışmaktadır. Dolaysız emek ürünü olan tohumların nasıl basit meta olan tohumlara ve sermayenin ürünü olan artık değer yüklü metalara dönüştüğü gösterilmeye çalışılırken esas olarak ilk birikim mekanizmasından yararlanılmaktadır. Böylece teknik boyutu üzerinden sermayenin tohumu metalaştırma eğilimleri ve mekanizmalarının incelendiği bu çalışma buna karşıt mekanizmaların nasıl oluşturulacağına dair düşünmeye davet etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Tarım, Tohum, Metalaşma, Genelleşmiş Meta Üretimi, İlk Birikim, Yeşil Devrim, Teknoloji, Fikri Mülkiyet, Sözleşmeli Üreticilik

The Commodification Forms Of Seeds: A Theoretical Framework

Abstract: Capitalist mode of production as a generalized commodity production commodifies everything so it is unthinkable for seeds to be out of the way. Today, it seems that the studies on seeds mainly based on capital groups (companies), laws, government policies, food, agriculture etc. However, to understand this process which the laws of motion of the capitalist mode of production engraves is only possible when the concepts and categories which ables us to catch on the process are in use. This study with such approach tries to analyze the production of seeds within its historicity. While trying to show how seeds as a direct labor product converted into the simple commodity seeds and value-added commodities as the product of the

---

* Makale Geliş Tarihi:13.07.2017

** Bu çalışma Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme programında çalışılan Tohumun Metalaşması: Türkiye Örneği adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

capital, this study takes initial accumulation mechanism as a starting point. Thus, the study which investigates the tendencies and mechanisms of seed capitalization by the technical and social dimensions of the capital will be an invitation to consider how counter measures could be performed.

Keywords: Agriculture, Seed, Commodification, Generalized Commodity Production, Primitive Accumulation, Green Revolution, Technology, Intellectual Property, Contract Production

Giriş

Son bir yıl içerisindeki gelişmelere bakıldığında tohum üretimi ve dolaşımı alanındaki gelişmelerin adeta tohum savaşları şeklinde cereyan ettiği görülmektedir. Her ne kadar tohum üreticileri ile gerek sermaye gerekse hükümetler arasında süren çatışmalar söz konusu savaşın esas bileşeni olsa da sermayeler arası rekabet savaşı son zamanlarda daha çok gürültü koparmaktadır. Nitekim Syngenta ve Bayer'den sonra dünya pestisit üretiminde üçüncü sırada olan BASF, Dupont'a teklifte bulunarak Dupont ile Dow arasında gerçekleşecek olan birleşmeyi engellemeye çalışmış ama başarılı olamamıştır. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile tohum üretiminin adeta birkaç sermaye grubu tarafından yapılıyor olması bariz bir biçimde görünür hale gelmiş durumdadır. Gerek Çinli ChemChina'nın İsviçreli tohum ve tarım ilacı sermaye grubu Syngenta'yı 43 milyar dolara satın alması gerekse Dow-Chemicals ve DuPont tekil sermayelerinin ve Kanadalı gübre devleri Agrium ve Potash Corporation'un birleşmesi (Donat, 2016) tohumun metalaşmasının ne düzeyde gerçekleştiğine/gerçekleşeceğine dair önemli ipuçları vermektedir.

Yine de 2016'nın en önemli gelişmesinin tarımsal üretim alanında "Frankenstein'in canavarı" olarak anılan Monsanto'nun Alman kimya ve ilaç tekeli Bayer tarafından satın alınması olduğu açıktır. Amerikan Monsanto şirketinin 66 milyar dolara satın alınması Bayer'i bir anda dünyanın en büyük tohum ve tarım ilacı üreticisi haline getirmiştir (BBC, 2016). Çünkü dünya tohum ve tarım ilacı üretiminin yüzde 30'u Bayer'in eline geçmiş durumdadır. Genel olarak "piyasa değerlerinin" üzerinde gerçekleşen bir satın alma olarak değerlendirilse de, tohuma ve tohumun niteliklerine bakıldığında, Bayer'in neden bu denli hevesli olduğunu görmek mümkün olacaktır (Aysu, 2017). Ama önce, neden tohum sorusuna cevap vermek gerekmektedir.

Her şeyden önce iştah kabartan olgu, 2014 yılı itibariyle tüm dünyada dolaşıma konu olan tohumun mübadele değerinin yaklaşık 50 milyar dolar ve uluslararası tohum mübadelesinin 20 milyar dolar seviyelerinde olmasıdır. Üstelik tohumun gıda üretimini doğrudan etkileyen temel bir üretim aracı olması ve azalan tarım topraklarına bağlı olarak birim alanda daha fazla ürün alınmasının gerekliliği

göz önünde bulundurulduğunda tohum üretiminin ve bunun dolaşımının zorunlu bir alan olması tohumculuk faaliyetlerine hayati bir önem kazandırmaktadır. Ayrıca gıda güvenliğini riske sokacak olan çölleşme ve tarım arazilerinin giderek azalıyor olması, ‘tohumculuğun’, FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) başta olmak üzere hemen hemen herkes tarafından, bu sorunların çaresi olarak görülmesi sonucunu doğurmuş bulunmaktadır. Bu da su ve toprak kadar tohum ve tohum çeşitliliğini stratejik bir noktaya taşımaktadır (Businessst, 2015).

Tohumun bu denli kritik bir öneme sahip olması ve gıda güvenliğinin teminatı olması tohum üretimini ve bunun dolaşımını sermaye birikimi açısından önemli bir değerlendirme alanı haline getirmektedir. Hem önemli bir pazar ve kârlı bir alan olması hem de üretilen ürünlerdeki değerin gerçekleştirilmesinin görece kolay olması sermayeyi bu alana yöneltmektedir. Nitekim tohuma sahip olmak aynı zamanda tarıma ve gıdaya egemen olmak anlamına gelmektedir. Haliyle tohuma sahip olmak hem tarımsal üretimin kendisi hem de bunun ürünleri, dolayısıyla insanlığın en temel geçim araçları olan kullanım değerleri üzerinde egemenlik kurmaktır. Bu egemenlik kurulduğunda ise tohum dolaysız bir kullanım değeri olmaktan çıkmakta ve birer değer taşıyıcısı olarak mübadele değerine dönüşmektedir. Son yıllarda sermayenin tohumu ele geçirmek üzere geliştirmiş olduğu stratejilere bakıldığında kritik noktanın üreticilerin tohuma sahip olmasının engellenmesi olduğu görülmektedir.

Bu dönüşüm kapitalist üretim tarzının kendi suretinde bir doğa yaratmaya kalkıştığı “Yeşil Devrim” süreci ile birlikte daha geniş bir ölçekte cereyan etmeye başlamıştır. Amaç, dünya nüfus artışından daha fazla artış göstermekle sonuçlanacak olan ve daha fazla mübadele değeri için daha fazla kullanım değeri üretmek anlamına gelen bir tarımsal üretim yani gıda üretimidir. Nitekim dönüm noktası olarak görülen 1980 yılında kişi başına düşen tarımsal üretim indeksi 100 iken, 2005 yılında 180’e ulaşmıştır. “Aynı dönemde dünya tarım devi olarak kabul edilen Brezilya’da indeks 260, Çin’de 330, Hindistan’da 230’a yükselmiştir. Türkiye’de de bu dönemde tarım üretim indeksi 160’a yaklaşmış ve kişi başına günlük gıda tüketim miktarı artmıştır” (Delice ve Özkaya, 2008: 50).

Tarımsal üretim ve gıda üretimi aynı zamanda tohum üretimi demek olduğundan 1980’li yıllara kadar görece daha düzenli bir seyir izleyen uluslararası tohum ticareti 1980’lerin ortalarından itibaren ciddi bir artış kaydetmiş ve 2000’li yıllardan sonra da muazzam bir ivme kazanmıştır. 1970’den bugüne dünya tohum ticaretindeki büyüme 12 kat artmış durumdadır. Bu devasa rakamlarla ifade edilen olguyu biraz da olsa somutlaştırabilmek için aşağıdaki Grafik 1’e bakıldığında, meta formu içerisinde, mübadele değeri olarak dolaşım alanında boy gösteren tohum miktarındaki değişimi izlemek mümkün olmaktadır.

Grafik 1: Uluslararası Tohum Ticaretindeki Büyümenin Değişimi

Kaynak: http://www.worldseed.org/isf/seed_statistics.html (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2015).

Grafikte de görüldüğü üzere, dolaysız üreticilerin kendi yaşamlarını yeniden üretmenin araçları olan tohumların adım adım meta formuna dönüştürülmesi ve böylece genişleyen bir meta mübadelesi alanında üretim ölçeğinin genişlemesi sonucu tohumun metalaşmasının belirli bir kararlılık kazandığını söylemek abartılı olmayacaktır.¹ Bu görünümün arkasında yatan ise bu üretimin yoğunlaştırılması için üretim sürecinde yapılan önemli değişikliklerdir. Büyük oranda bilimsel ve teknolojik temelli olan bu süreç dolaysız üreticilerin kendi üretim koşullarından kopartılması ve tohumun bir üretim aracı olarak onların elinden alınması biçiminde işlemektedir.

¹ Kararlılık kazanmış olsa da metalaşma süreci ancak tohum üretim ölçeğindeki artış ve bu alandaki yoğunlaşma sağlandığında hızlı ve çok yönlü bir kesinlik kazanabilecektir. Hatta hem sebep hem de sonuç diyalektiği içerisinde hızlanan ve çok yönlüleşen metalaşma süreci aynı zamanda ölçeğin ve yoğunlaşmanın daha da artmasının ön koşulu olabile potansiyeli taşımaktadır (Ploeg, 2015: 12). Tarımın kapitalist üretim tarzına içerilmesinin olanağını yaratan ve aynı zamanda arttıran bu süreç, böylece tohumu sermayenin bir ürünü haline getirmek ve tohumun üretim sürecini yeni bir biçim temelinde şekillendirebilmek bakımından temel teşkil edebilmektedir.

Bu olgu Aistara'nın (2011) Costa Rica and Latvia ve Zerbe'nin (2001) Güney Afrika bağlamında ampirik olarak incelenebilecek durumdaysa da bu çalışma söz konusu çalışmaların pratik bakımdan ilgilendiği konuyla sadece teorik olarak ilgilenecektir. Dolayısıyla bu çalışmadan beklenebilecek katkı, tohumların ve tohum üretim sürecinin nasıl bir biçim kazandığını ve tohumun bir kullanım değeri olmaktan çok bir mübadele değeri haline gelirken yaşadığı dönüşümleri gösterebilmektir olmalıdır. Bunun içinse Marx'ın *Kapital*'de sunmuş olduğu analiz ve bunun sağlamış olduğu kavram ve kategoriler çerçevesinde, dolaşım düzeyinden ziyade üretim düzeyini temel alan bir sunuş yapılmaya çalışılacaktır. Metalaşma biçimlerini bağlamında Tablo 1'deki gibi ilerleyen analiz, tohum söz konusu olduğunda tohumun metalaşmasını teknik boyutu üzerinden inceleyen Kloppenburg'un *First The Seed* (2004) çalışmasına yaslanacaktır.

Tablo 1: Meta Olarak Tohumun Üretiminde Farklı Biçimler

Üretim Biçimi	Dolaysız Üretim Süreci	“Fenomenal Olarak” Basit Meta Üretimi ²	Basit Meta Üretimi	Genelleşmiş Meta Üretimi
Üretilen Ürün	Kullanım değeri	Meta ³	Meta ⁴	Meta ⁵
Üretim Araçları	Kullanım değeri	Kullanım değeri	Meta ⁶	Meta ⁷
Emek Gücü	Kullanım değeri	Kullanım değeri	Kullanım değeri	Meta
Amaç	Kullanım değeri	Kullanım değeri	Mübadele değeri	Artık Değer

Tablo 1 incelendiğinde görülebildiği üzere, dolaysız üretim sürecinde salt birer kullanım değeri olan tohumların, basit meta üretiminin en erken aşamasından itibaren henüz kısmen, görünüşte metalaşmaya başladığı fark edilmektedir. Bununla birlikte, bu tarz üreticilikte, ne emek gücünün ne de diğer üretim araçlarının (toprak, su, tohum, hayvanlar, bilgi, aklar vb.) emek sürecine meta olarak girmiyor olmaları temel önemdedir. Bunlar, geçmişleri farklı kullanım değerleridir: “meta olma durumundan dışarı çıkarılmışlardır” (Ploeg, 2015: 13). Basit meta üretiminin artık kesinlik ve kararlılık kazanmış en gelişmiş biçiminde ise üretim araçları kısmen ya da tamamen metalar olarak üretim sürecine girebiliyorken, emek gücü bu aşamada kesinlikle meta olarak sürece koşulamamaktadır. Emek gücü metalaşmaksızın bir metalaşma söz konusudur. Bu eksiklik, belki yarım kalmışlık ya da arafta kalma hali, emek gücünün kendi emeğinin nesnel koşullarından

² Bu biçim adeta, meta biçiminin doğuşunun şafağındaki biçimi temsil etmektedir. Birinci bölümde bir bütün olarak basit meta üretimi biçimi içinde sunulmuşsa da bu noktadan itibaren ayrı olarak düşünmek daha fonksiyonel olacaktır.

³ Bu meta kullanım değeri ile mübadele değerinin birliğinden ziyade kullanım değerinin doğrudan metalaşmasının ürünü olarak düşünülmelidir.

⁴ Ürünün bir kısmı mübadeleye konu edilse de genel olarak bu aşamada ürünün bir kısmı sadece kullanım değeri olarak yani üretim aracı olacak olan tohumluk olarak ayrılabilir.

⁵ Bu meta artık farklı belirlenimlere sahiptir. Bu meta kesinlikle değer ve artık değer içeren sermayenin ürünü bir tohumdur.

⁶ Her ne kadar başlarda tohumluk olması nedeniyle tarımsal ürünler meta olmasa da kapitalist üretim tarzının tarımsal üretime nüfuz etmesi ile birlikte üretim aracı olarak tohum tamamen meta formuna girmektedir.

⁷ Özellikle sözleşmeli üreticilik söz konusu olduğunda kapitalist üretim tarzındaki tohum üretiminde üretim araçlarının bir kısmı üreticiye ait kullanım değerleri olabilmektedir. Buna en iyi örnek emek gücü metasıdır. Kendi toprakları üzerinde tohum üreten üreticiler genelde dolaysız üretici ya da basit meta üreticisi olarak yer almaktadırlar ve tam da bu nedenle emek gücü metalaşabilmiş değildir.

kopartılması ile tarihsel doğumunu gerçekleştiren kapitalist üretim tarzı ile giderilecektir. Zira meta üretiminin ancak kapitalist tarzı tam bir metalaşmayı temsil edebilmektedir. Bu tarihsel kopuştan itibaren, gerek emek gücü gerekse üretim araçları ve geçim araçları emek sürecine metalar olarak dâhil olabilmekte ve üretilen tüm ürünler sermayenin ürünü yani artık değer ile mayalanmış metalar olarak dolaşıma girebilmektedir.

Dolayısıyla, hemen hemen her gün, herkesin gözünün önünde ham bir biçimde cereyan eden bu süreçleri, üzerlerindeki fetişistlik örtüleri kaldırmak suretiyle gözler önüne sermek önemli görünmektedir. Bu açıklığa kavuşturma çabası da, Tablo 1’de mantıksal olarak inşa edilmiş olan tohum üretimindeki farklı biçimlerin, tarihsel hareketi içerisinde nasıl bir seyir izlediğini teorik bir çerçeve temelinde göstermek şeklinde olacaktır. İlk olarak *dolaysız emek sürecinde üretilen tohum* ile başlayacak olan çalışma *emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliğini temsil eden basit meta olan tohumun* üretimini incelemekle devam edecektir. Üçüncü adımda genelleşmiş meta üretimi temelinde *emek süreci ile değerlendirme sürecinin birliği temelinde sermayenin ürünü olan tohumların* metalaşma sürecine bakılarak tohumun metalaşma özellikle teknik boyutu üzerinden kavranmaya çalışılacaktır. Son olarak bu sürecin sermaye açısından çok da sorunsuz olmadığına vurgu yapılarak bunun sonuçlarına işaret edilecektir. Sonuç bölümünde ise sunulan teorik çerçeve üzerinden tohumun metalaşmasının ne biçimde engellenebileceği ya da tohumun meta biçiminin nasıl sönmülenebileceğine dair bazı soru işaretleri uyandırılmaya çalışılacaktır.

Emek Sürecinin Dolaysız Ürünü Olarak Tohum

Konunun önemine güçlü bir vurgu yapmak için, uygarlık tarihi aslında tohumların tarihidir denilebilir. Hikâye avcı-toplayıcılıkla başlamakta; var olan doğal bitkiler, çiçekler vs. insanlar için birer kullanım değeri olmuştur. Zamanla bununla yetinmeyen insanlık belki de besinlerin peşinden koşmaktan yorulmuş bir biçimde kendi besinlerini yetiştirmeyi denemek zorunda kalmıştır. Böylece var olan bitkileri evcilleştirerek bir tarım kültürü yaratmayı başaran insanlık, yerleşik hayata geçmeyi güvence altına alacak tarımsal olanakları da hazırlayabilmiştir (Ray, 2015: 3). Bu andan itibaren insanlar nereye giderse gitsin yanlarında taşıdıkları en önemli şey tohum olmuştur. Örneğin, Afrika’ya özgü olan su kabağı, bu sayede, önce Asya’ya oradan da Kuzey Amerika’ya kadar gitmeyi başarabilmiştir.

Oradan oraya gitmekle kalmayan tohumlar gittiği her yerde yeni olanakların başlangıç noktası olmuştur. Her başlangıç, doğanın yeni bir hediyesi ile sonlanmış ve tohum her seferinde tarımsal üretimin ve gıda üretiminin ilk halkası olmaya devam etmiştir. Bu da tarımsal üretimin belirli bir kesinlik ve kararlılık kazanması açısından çok önemli bir temel teşkil etmiştir. Özcesi, tohum olmazsa tarım ve gıda olamayacaktır. Çünkü toprağa gübre ya da ilaç atılmasa bile bir miktar ürün elde etmek mümkünken, toprağa tohum atılmadığında hiçbir ürün elde edilememektedir (Aysu, 2015: 153). Dolayısıyla, tohum yaşamla eş anlama gelmektedir.

Tohum tarımsal faaliyetin temel girdisi olmakla birlikte bir de üretim sürecinin çıktısı olması sebebiyle insan ve hayvan başta olmak üzere birçok canlının besin kaynağıdır. Geçimlik tarımın ya da üretimin yapıldığı toplumlara ya da topluluklara bakıldığında yıllık ürünün bir bölümünün bir sonraki yılın tohumluğu olarak ayrıldığını hemen hemen herkes bilebilecek durumdadır. Tohum insanların kendi geçimlerini sağlamak için yetiştirdikleri bitkilerin yeniden üretilmesinin temel koşuludur. Dolayısıyla tohumların elde edilmesi ve saklanması önemli bir süreçtir. Bu süreç insanın kendi yaşamını üretmesinin zorunlu koşuludur.

Marx'ın emek süreci dediği bu gerçeklik, özünde, doğanın ürünlerine el konulması sonucu kullanım değerleri üretimine dayanmaktadır. Genel olarak üretim diye tarif edilen bu eylem, insanla doğa arasındaki madde alışverişinin genel koşulunu oluşturmakla birlikte insan hayatının değişmez doğal koşulunu oluşturan ve dolayısıyla bu hayatın bütün biçimlerinden bağımsız olarak tüm toplum biçimlerinde aynı olan amaçlı faaliyettir. Bir yanda insanın ve emeğinin, diğer yanda doğanın ve ona ait maddelerin bulunması yetmektedir (Marx, 2011: 187). İnsan ile doğa arasındaki bu süreç, insanın doğayla, kendi eylemleri aracılığıyla doğal bir metabolizma kurduğu, denetlediği ve düzenlediği bir süreç olarak işlemektedir.

Arzulanan özellikler bakımından zengin olan tohumların her yılın hasadından tohumluk olarak ayrılması, binlerce yıldan fazla bir zamandır devam eden avantajlı bir gen birikimi oluşturulmasını sağlayarak, çok üretken bitki çeşitlerinin var olmasını mümkün kılmıştır. Bu süreçte bitki ıslahçıları doğa tarafından sağlanan genetik materyali toplamakta ve çeşitlendirme ölçütlerine göre yeniden karıştırmaktadır. Yapılan şey, özünde, DNA üzerinde doğal olarak oluşmuş ve mesaj biçiminde kodlanmış olan karakterleri ifade eden farklı genotiplere yapay seçilimin uygulanmasıdır. Bu gelişme de insanlığı bitki üretiminde olağanüstü üretken avantajlara sahip olmasını beraberinde getirmiştir (Kloppenburg, 2004: 2).

Dolayısıyla, tohum elde etmek ve onu saklamak bu tarz üretim birimleri için hayati bir mesele olduğundan, bunun bilgisinin elde edilmesi ve aktarılması da önemli bir süreçtir.⁸ Bu tarzın kendisine bakıldığında, çocukların bu üretim sürecini büyüklerini izlemekle öğrendikleri gözlemlenmektedir (Poliquin, 2002). Annelerinden, babalarından, nene ve dedelerinden toplumun diğer üyelerine kalan bu bilgi, hem toplumun kendisini yeniden üretmesi için önemli bir etken hem de

---

⁸ Bitkilerin evcilleştirilmesi süreci özetle şöyle anlatılmaktadır: “Dışarıda bir nehrin kenarında, hatta bir ihtimal Nil nehrinin kenarında yürüyüşe çıkmış eski zaman insanların biri tuhaf bir meyve bulur ve tadına bakar. Meyveyi yedikten sonra ölmez. Sonra kabilesi bitkinin tohumlarını saklayıp yazın geçici olarak kaldıkları yerlerde bu bitkiyi yetiştirirler. Sonra kabileden biri, meyvesi belirgin bir şekilde büyük olan bir ekin keşfeder, bu bitki özellikle korunur ve tohumları bir sonraki ilkbaharda ekilmek üzere saklanır. Büyük meyvesi olan bir bitki, tatlı meyvesi olan bir bitkiyle çaprazlanır ve bu böylece devam eder gider” (Ray, 2015: 4-5).

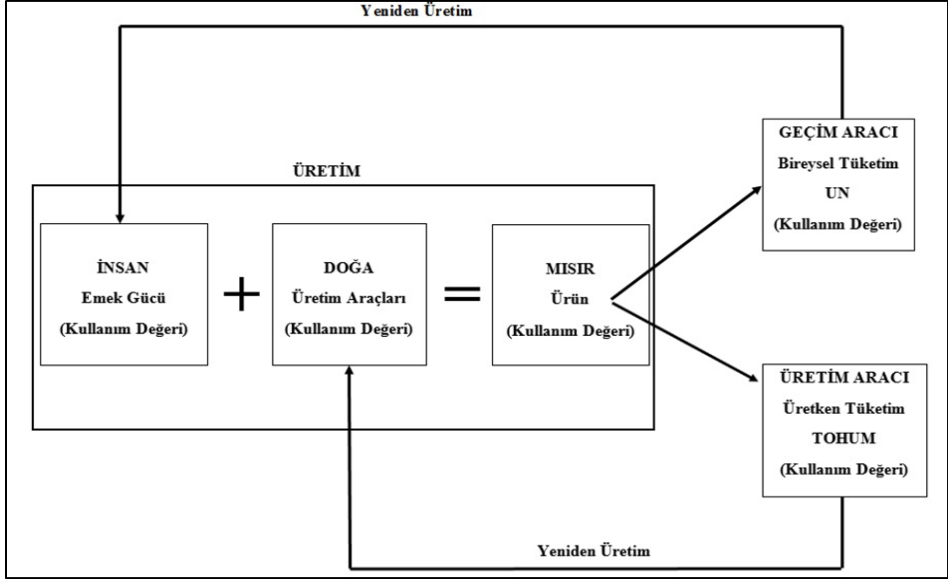
gençlerin öğretmenleri olan yetişkinler ile ilişkilerini düzenleyen bir mekanizmadır.⁹ Herkesin birlikte kendi kullanım değerlerini ürettiği bu üretim biçiminde her birey topluluk için yararlı olanı yani ortak faydayı üretmek noktasında hem fikirdir ve bunu sürdürmenin yolları üzerinde düşünmek zorundadır. On iki bin yıl boyunca tohumlarını boyunlarına taktıkları çuvallarla taşıyan bu insanların çabası adeta, “Japon Budist keşişlerin Daisho-in’de bin iki yüz yıl boyunca bir ateşin sürekli yanmasını” sağlamaya çalışmalarına benzemektedir (Ray, 2015: 13).

Sudan’da tohumluk seçimi ile ilgili olarak sorgum yetiştiriciliği yapan bir aileye bakıldığında bu süreç tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmektedir. Uzun gözlemler ve aile içi tartışmalar sonucu en iyi tohumluk için en iyi bitkinin seçildiği bu süreçte; erkek çocukların kuşları engellemek için nöbet tuttuğu, babanın ise tüm tarlayı dolaşarak kuşların zarar verdiği bitkiyi işaretlediği, kız çocukları ve annenin ise düzenli olarak otları, yabancı bitkilerini topladıkları gözlenmiştir. Böylece en iyi bitkiyi belirlemek mümkün olmaktadır (Çelik, 2013: 73). Demek ki, doğal olarak, bitki genetik materyalleri ortak mirasın bir parçası sayılmış, farklı coğrafyalarda yaşayan köylüler tarafından böyle korunmuş ve geliştirilmiştir (Ruivenkamp, 2015: 202). Bu süreç hem evrimin zenginliğinden hem de hayatın gizeminden hareketle devam etmekte; hem bir keşfi hem de bir yaratma sürecini temsil etmektedir. İnsan, besinleri bir biçimde keşfetmekle kalmamakta aynı zamanda yaratıcılıklarını kullanarak insanla doğanın iç içe geçtiği bu düzeyde doğanın yardımıyla kendi tohumlarını üretebilmektedir. Bu sürecin nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı bir biçimde görebilmek için Şekil 1’deki özete bakmak yararlı olacaktır.

---

⁹ Burada sadece sonuçları itibariyle sunulmuş olan manzara detaylı bir biçimde şöyle de aktarılabilir: “Çalışmanın yürütülmesi sırasında, araştırma bölgesindeki köylülerin tarımsal faaliyetlerle ilgili birtakım yerel kelimeler kullandığı ve bu kelimelerin geleneksel ifadeler olduğu görülmüştür. Yerel tohumlarla birlikte geleneklerin sürdürüldüğü ve kısmen yeni nesile aktarıldığı gözlenmiştir. Tarımsal faaliyetlerdeki bilgi, deneyim ve gözlemler çiftçiler arasında sürekli birbirlerine aktarılmakta ve tohum değişimleri sırasında veya fide alışverişlerinde pratikler sorulmakta, en iyiyi üretme için ayrı bir çaba harcanmaktadır. Geleneksel gıda üretimi ve muhafaza yöntemleri ile tüketim şekilleri insanların binlerce yıllık deneyimi sonucunda ortaya çıkmış, yöre imkânları ve yöre insanının ihtiyaçları ile birlikte şekillenmiştir. Bu alışkanlıklar daima geliştirilmeye çalışılmış ve kültürel mirasın bir parçası olmuştur. Tohumla birlikte başlayan gıdaya erişim süreci beraberinde kültürü de oluşturmuştur. Araştırma bölgesinde yerel tohum ve ona ait uygulamalar için özellikle kadınların özel bir dil kullandıkları ve bir kelime ile aslında bir tanımlamayı, geleneksel bir uygulamayı anlattıkları görülmüştür. Yerel tohumlara ve onların ürünlerine de yine yerel isimler verdikleri ve bu çeşitleri, fiziksel özelliklere göre birtakım benzetmeler yaparak adlandırdıkları anlaşılmıştır” (Çelik, 2013: 108).

Şekil 1: Dolaysız Üretim Sürecinin Ürünü Olan Tohumun Üretimi ve Yeniden Üretimi

Şekilde ayrıntılı bir biçimde gösterilmeye çalışılan üretim sürecinde üreticinin tüm amacı, kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik bir kullanım değeridir. Hem bireysel tüketimi sağlayan hem de bir sonraki bireysel tüketimlerin yeniden üretimini sağlayan tohum olarak ikili bir kullanım değeri söz konusudur. Dolayısıyla bu aşamada tohum henüz meta haline gelmekten çok uzaktır. Ne tohum ne üretim sürecine giren üretim araçları ne de emek gücü meta biçimine girmiş değildir. Başka bir deyişle, henüz bu aşamada, üretim sürecinin temel etmenleri birbirine zıt ve çelişkili öğeler olarak ayrıışmamıştır.¹⁰ Ve insanın doğa ile ilişkisinin metabolik bir denge içerisinde¹¹ olduğu bu aşamada insanın doğa üzerindeki egemenliği henüz

¹⁰ Bu ayrıca şöyle de ifade edilebilmiştir: “Eldeki toplumsal ve maddi kaynaklar organik bir birliği temsil eder; bunlar, emek sürecinde doğrudan yer alanların sahipliğinde ve denetimindedir” (Ploeg, 2015: 16).

¹¹ Ayrıca, doğal tohum, doğanın kendisine sunduğu suyla yetinmekte, toprağı aşınmaya karşı korumakta ve suyu kirletmemektedir. Üretici hem kendi geçim araçlarını ve üretim araçlarını güvenceye almakta hem de doğadaki kuşu, böceği gözetmektedir. “Bu kurda, bu kuşa, bu aşı” (Aysu, 2015: 183) felsefesi ile hareket ederek, canlı yaşamın ve doğa dengesinin devamlığı için tohumlarını toprağın bağrına atmaktadır. Zararlılara karşı gerekli olan ilaçlar üreticiler tarafından yapılmakta ve kullanılmaktadır. Böylece diğer canlılara zarar vermeden zararlıların uzaklaşmalarını sağlayarak tohumlarını ve bitkilerini korumaları mümkün olabilmektedir. Benzer biçimde insanın lağım atıklarının ve hayvan gübrelere

yeterince gelişmemiştir. Yani insan ve doğa ilişkisine tekabül eden üretici güçler bakımından bir darlık söz konusudur. İnsan ile doğa arasına giren emek araçlarının bu sınırlılığında emek süreci büyük oranda akrabalık, cinsiyet, yaş vb. ilişkiler tarafından yönlendirilmektedir. Ancak üretici güçlerin gelişmişliğindeki darlığa denk düşen bu üretim ilişkileri her şeye rağmen tarihsel olarak güvence altına alınmış bir yeniden üretimi amaç edinmektedir. Bir sonraki üretim süreci her koşulda daha önce üretilen ve yeniden üretilen üretim araçları üzerinden yükselmektedir. Daha da açık bir ifadeyle, üretim ve yeniden üretim süreçleri burada bir bütünlüğü temsil etmekte ve *geçim aracı olan tohum* ile *üretim aracı olan tohum* arasındaki birlik tamamen korunmaktadır.

Salt bir kullanım değeri olarak doğal tohumun söz konusu olduğu bu aşamada tüm tohumlar “toprağın dibine ekilen yardım çiçekleri gibi özgürdürler” (Aysu, 2015: 182). Doğayla uyumlu bir bütünlük oluşturan tohum, toplumsal varlığın önemli bir temeli olarak sadece canlılığını korumak ve sürekli olarak her yıl yeniden üremekle kalmaz aynı zamanda bu kendi neslini sürdürme kabiliyeti sayesinde üreticileri de özgürleştirmektedir. Böylece dolaysız üreticiler yaşamlarını üretme ve yeniden üretme noktasında bir güvence elde edebilmişlerdir. Bu süreci sürdürmek adına tohum ile ilgili tüm bilgileri doğadan edinen insan bilgeleşmekle kalmamış aynı zamanda bu bilgileri kuşaktan kuşağa aktarmanın yolunu da bulmuştur.

Gel gelelim bunu ebedi bir biçimde sürdürmek mümkün olamayacaktır. Emek ile doğanın, dolayısıyla insan ve toprağın uyumlu bir biçimde birbirini dönüştürdükleri bu süreçte her ne kadar insan ile doğa arasındaki metabolik ilişki bozulmamış olsa da, zamanla, üretici güçlerin gelişmişliğine bağlı olarak, üreticiler kendi yeniden üretimleri için gerekli olan kullanım değerleri niceliğini açacak bir üretim gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu andan itibaren başkaları için de kullanım değeri olmaya başlayan bu ürünleri başkalarına mübadele ile aktarmak mümkün hale gelmektedir.¹² Toplulukların yavaş yavaş sonlanmaya başladığı temas noktalarında karşılaşan üreticiler sahip oldukları tohumları doğrudan tüketimi sağlayan birer kullanım değeri olarak kullanmaları dışında, bir de onların başkaları için de kullanım değeri olmalarından ötürü sahip oldukları *mübadeleye konu olma niteliğinden* yararlanmışlardır. Böylece kullanım değeri ikili bir karakter kazanmıştır. Süreç salt bir emek süreci değil, aynı zamanda dolaşım alanında mübadele değeri olarak görünen bir değerın yaratılma süreci olacaktır.

---

bitkilere dönmesi, bitkilerin yan ürünlerinin (saman vb.) ve atklarının hayvanlara dönmesi de bu dengeye katkı sunmaktadır.

¹² Burada söz konusu olan dolaşım biçiminin Meta – Meta başkalaşımı biçiminde olduğunu hatırlatmak yararlı olacaktır.

Emek Süreci ile Değer Yaratma Sürecinin Birliği Olarak Tohum

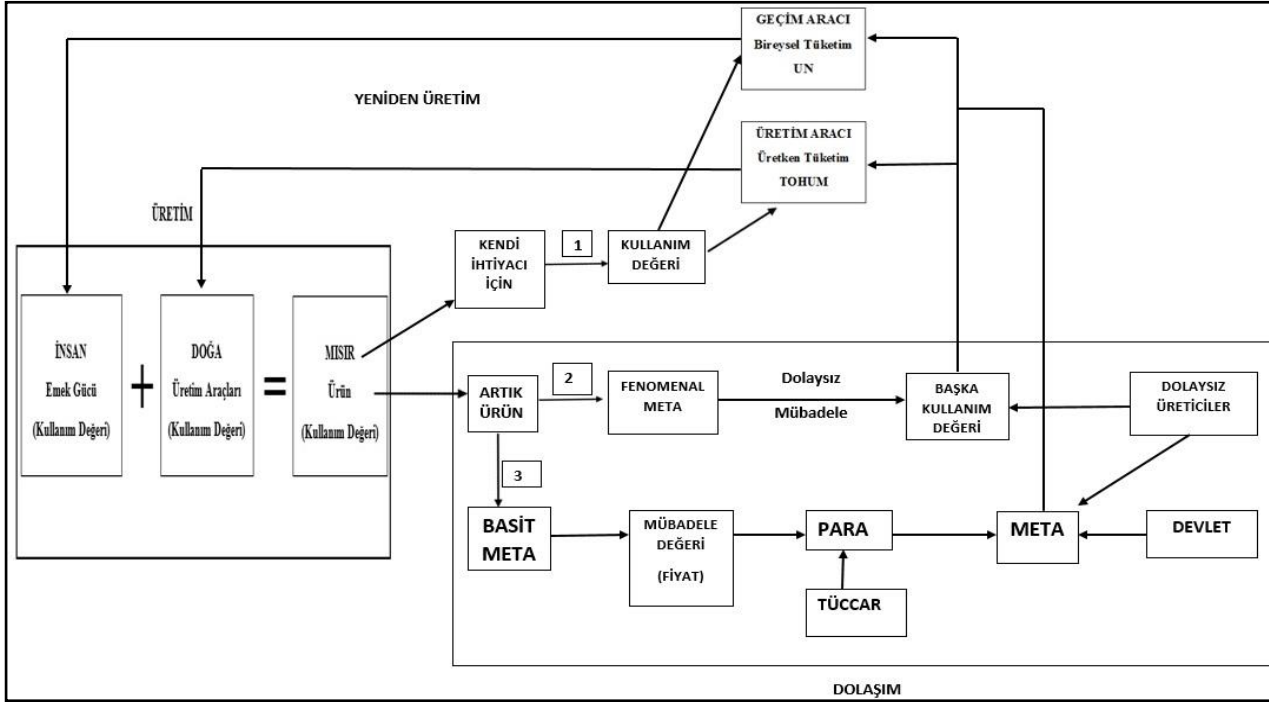
Burada nedenleri uzun uzun söz konusu edilemeyecek üretici güçlerin gelişmişliği sonucunda, salt kullanım değerleri üretimine yönelik tek bir süreç olarak gerçekleşen emek süreci, bu andan itibaren ikili bir üretim ya da eş üretim biçiminde gerçekleşmektedir. Yukarıda Şekil 1’de ayrıntılı olarak ve aşağıdaki Şekil 2’deki 1 nolu bağlantıda tekrar edileceği üzere; üretilen ürünün yani tohumların bir bölümü üreticinin ve ailesinin geçim araçları ile üretim araçları (bir sonraki üretim için ayrılan tohum) olarak kullanılmakta iken fazlalık olan diğer bölümünü ise mübadeleye konu edilmektedir (Şekil 2’deki 2 nolu bağlantı). Dolayısıyla, yeniden üretimi temsil eden üretim aracı ile üretici ve ailesinin geçim aracı olarak kullanım değeri olan tohum bir de dolaşım alanında mübadele değerini temsil eden bir miktar halinde bulunmaktadır.

“Geçmişte yani modern kapitalizm öncesi dönemlerde insanlığın büyük çoğunluğunun emeği gıda maddeleri üretimine ayrılmıştı. Gıda üreticileri (çiftçiler), devletin veya toprak sahibinin el koyduğu ürün fazlası bir yana, daha çok kendi ihtiyaçları için üretirlerdi. Başka bir deyişle köylüler, hanehalkı, yani aileler şeklinde kendi ihtiyaçlarını karşılama amaçlı çalışır, ürettirdi. Ürettikleri ihtiyaçlarını aştığında aşan miktar değişime konu olurdu. Ama bu değişim ekseriyetle para biriktirme amaçlı olmazdı. Değişim, esas olarak başka ihtiyaçlarda kullanılacak malları elde etme, öncelikle de zorunlu ihtiyaçları giderme amacıyla yapılırdı. Bu değişimin elbette türlü biçimleri vardı” (Aysu, 2015: 13-14).

Aysu’nun da isabetli bir biçimde resmettiği kullanım değerlerinin esas olduğu ancak mübadele değerinin henüz kullanım değerine yapışık olarak metalaşmayı doğurduğu bu aşamada durum genel olarak şöyledir: Üretim alanında üretilen tohumlar yeniden üretilen üretim faktörleri olarak diğer üretim araçları ile birlikte üretimde tüketilir ve yeni kullanım değerleri üretilir. Sürecin sonucunda bu kullanım değerlerinin bir kısmı geçim araçları olarak tüketilirken diğer bir kısmı üretim aracı olarak başka üretim araçları ile birlikte yeniden üretim sürecine girer. Ancak bu aşamaya geçildiğinde, Şekil 2’deki 2 nolu bağlantıdan da anlaşılacağı üzere, dolaşım alanından geçerek başkaları için kullanım değeri haline gelen tohumlar da söz konusu olmaktadır. Böyle olmasına rağmen, yine de egemen biçim kullanım değerlerinin üretildiği üretim süreci olmaya devam etmekte; dolaşım süreci ile birlik belirginleşmemekte ve yoğunlaşmamaktadır. Dolaşım süreci ancak arzi biçimde, üreticilerin ellerindeki tohumları başka tohumlar için dolaysız mübadele etmeleri biçiminde gerçekleşebilmektedir. Bugün özellikle tohum takası olarak ön plana çıkarılan alternatif tohum elde etme süreci tam da bu biçime denk düşmektedir.

Dolayısıyla burada tohum üretiminin esas olarak kullanım değeri için yapıldığı ve ancak geçim aracı ile üretim aracı olarak ayrılan tohumdan daha

fazlasının üretildiği durumlarda tohumun mübadeleye adeta *fenomenal bir biçimde* konu edildiği görülmektedir. Mübadele değeri çoğunlukla para biçiminde bağımsızlaşmamakta ve kullanım değerinin kendisi mübadeleye konu olmaktadır. Elden çıkarılan kullanım değerinin karşılığında ise genellikle bir başka yararlı şey (bir tohum türüne karşılık başka bir tohum türü) alınmaktadır. Dolayısıyla üretim sürecine bakıldığında da üretim ve yeniden üretimin hane birimi temelinde örgütlendiği; toprağın tamamen, üretim araçlarının ise büyük oranda üreticilerin özel mülkiyeti olduğu ve en önemlisi de kullanılan emeğin emek gücü biçiminde metalaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla üretim etmeni olan, emek nesnesi (toprak) ve emek araçlarının büyük oranda kullanım değeri oldukları yani birer meta olarak sürece girmedikleri bu durumda emek gücü de salt bir kullanım değeri olarak tüketilmektedir.

Şekil 2: Basit Meta Olarak Tohumun Üretim ve Yeniden Üretim Süreci¹³

¹³ Bu şekilde her ne kadar başta emek gücü ve üretim araçları kullanım değeri olarak verilmişse de zamanla başta üretim araçların meta biçiminde satın alınarak yeniden üretimin gerçekleştiği dikkatten kaçmamalıdır. Yine her ne kadar arazi biçimde başka insanların emek gücünden yararlanılmışsa da esas olarak bu aşamada emek gücünün meta biçimini kazanmadığı unutulmamalıdır. Ayrıca devletin kendi bünyesindeki bir takım kurum ve kuruluşlar ile üretim yaptığı ve bunun sonucunda üretilen metaların üreticiler tarafından pazardan birer meta olarak alınıp gerek geçim aracı gerekse de üretim aracı olarak kullanıldığının vurgulanması yararlı görünmektedir.

Oysa basit meta üretiminin artık tamamen değer içeren metalar ya da mübadele değerleri için yapıldığı aşamada durum bariz bir biçimde farklılaşmaktadır. Şekil 2'deki 3 nolu bağınıta sergilenmiş olan bu aşamada ayırt edici unsur, hanede yaşayan bireylerin emeklerinin üretim sürecinde tüketilmesi sonucunda ürünlerde nesnelleşmesi ve elde edilen bu değer gerçekleştirilmesidir. Böylece paraya dönüştürülerek bağımsız hale getirilen bu değer aracılığıyla ailenin hem üretim hem de yeniden üretim ihtiyaçlarını giderecek kullanım değerlerinin sağlanması mümkün olmaktadır.¹⁴ Altını çizmek gerekirse; üretim alanında üretim faktörleri olarak yer alan tohumlar diğer üretim araçları ile birlikte üretim sürecinde üretken bir biçimde (değer yaratmak amacıyla) tüketilerek yeni tohumlar üretilir ancak bu tohumlar bundan böyle üreticisi için salt bir kullanım değeri değildir. Onun bu tohumdan özgün beklentisi içerdiği değerdir. Dolayısıyla bu değeri gerçekleştirmek için tohumunu pazara götürmelidir. Bu değeri gerçekleştirdikten sonra yine dolaşım alanından bir takım üretim aracını meta olarak satın alıp yeniden üretime koyulur. Burada özgün olan yeni gelişme hem üretilen tohumun dolaşım alanından geçmesi hem de bu tohumun üretimi için gerekli olan nesnel koşulların da bundan böyle dolaşım alanından satın alınıyor olmasıdır.

Örneğin, Akduran ve Öztürk (2015) tütün üretimini konu aldıkları çalışmada, tarımsal üretimin büyük ölçüde basit meta üretimi biçiminde gerçekleştiğini tespit etmekte ve bu süreçte emek gücünün metalaşmadığı ancak üretim aracı olan tohum ile üreticilerin ve ailelerinin günlük ihtiyaçlarının meta mübadelesi sürecinin ürünü olarak sağlandığını aktarmaktadırlar. Üretimin çok küçük bir bölümü geçimlik üretim yani kendi ihtiyaçlarını gideren sigara vb. gibi bir kullanım değeri iken (ki sigaranın tüketilmediği bir aile düşünüldüğünde doğrudan tüketimi sağlayan dolaysız kullanım değeri olmaktan uzaklaşılır), üretimin geriye kalan büyük bir kısmı pazarda mübadele edildiğinde bağımsız hale gelecek olan değeri içeren metaldır. Dolayısıyla tütünün ve tütün tohumunun sadece mübadele değeri olduğu bir üretim söz konusudur.

Benzer bir biçimde, özellikle yem bitkilerinin üretiminde, tohum üretiminin neredeyse tamamen mübadele değeri için yapıldığı bir üretim sürecinin hâkim olmaya başladığı tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla, geçim aracı olan tohum olma gerçekliği artık burada söz konusu değildir. Az da olsa bir sonraki üretim süreci için üretim aracı olarak tohum ayrılıyor olsa da sürecinin genel itkisi üretilen tohumların satılması yani üretimleri sırasında tohumlarda kristalleşen değerın mübadele değeri görünümünde açığa çıkartılması ve paraya dönüştürülmesidir. Hal böyle olunca da, basit metalaşmanın anlamı genişlemekte ve emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliği biçiminde yeni bir belirlenim kazanmaktadır. Mübadele değeri kullanım değerinden tamamen ayrılmakta, yem bitkileri tamamen birer mübadele değeri

¹⁴ Burada söz konusu olan dolaşım süreci şöyle bir döngü içerisinde gerçekleşmektedir: **[Meta – Para – Meta]**. Meta – Para ve Para – Meta olmak üzere iki başkalaşımın geçen değer önce satış ile metanın bedeninden çıkarak bağımsızlaşmakta ve daha sonra bir başka metanın bedenine girerek onu satın almaktadır.

olarak satılmakta ve bir sonraki üretim için gerekli olan tohumlar birer meta olarak satın alınmaktadır. Böylece, üretim aracı olan tohum ile geçim aracı olan tohum arasında bir ayrılmanın nüveleri oluşmaya başlamaktadır.¹⁵ Üretim aracı olarak sürece giren tohum değer kristalleri taşıyan bir metaya dönüşmekte ve tamamen satılmaktadır.

Bu aşamada basit meta üretimi, dolaysız üreticinin, üretim araçlarına sahip olarak kendisinin ve ailesinin emeğiyle, kısmen ya da tamamen piyasa için olsa bile, birikim yapmadan tüketim amacıyla üretimde bulunması ile karakterize olmaktadır (Boratav, 1980: 33).¹⁶ Ne var ki, başlarda sadece kapalı tarım ekonomisi koşullarında cereyan eden bu durum, kırla kent arasındaki toplumsal iş bölümünün gelişmesiyle birlikte tüccarın ortaya çıkışını koştulamıştır.¹⁷ Daha önce bir biçimde üretici ile tüketicinin doğrudan karşı karşıya geldiği ve üreticinin kendi ürününü sattığı ve bununla kendi geçim araçlarını ve üretim araçlarını satın aldığı biçimin temelleri sarsılmaya başlamıştır. Üretici ile tüketicisi arasında tüccarın girmesiyle bağımsız üreticilerin pazarda karşı karşıya gelme durumu son bulmuş ve bundan böyle kullanım değeri olan tohum tüketicisine bir dolayım ile ulaşmak zorunda kalmıştır (Şekil 2'deki 3 nolu bağıntı).

Nitekim yapılan bir araştırmada üreticilerin ürünlerini nasıl pazarladıkları sorusuna verilen cevaplarda köylünün pazarla tek taraflı ilişkisi görülebilmektedir. Cevaplayıcılardan %88'inin ürünlerini tahıl borsasına ve/veya tüccara sattığını söyledikleri görülmektedir (Yüzüak, 2005: 83). Özellikle devletin tarımdan eline çekmesi durumunda ne olacağına, % 20 oranında "tefeci ve tüccarın eline düşüleceği" şeklinde bir cevabın verilmiş olması, söz konusu belirlenime işaret etmektedir.

---

¹⁵ Ancak buradaki durum üretilen ürünün yeniden tohum olarak kullanılmaması değil, toplumsal bir iş bölümü gereği üretim aracı olarak tohumun başka üreticiler tarafından üretilmesidir.

¹⁶ Yapılan bir çalışmada, "pazarla ilişkinizi tamamen kesseniz ailenizin yaşamını sürdürme olanagınız var mı?" diye sorulduğunda; köylülerin %48'i buna olumlu cevap vermiş, %42'si bunun olanaksız olduğunu söyleyerek tam da bu ikili yapıya işaret etmişlerdir. Yine, tohumlukların %44 oranında kendi mahsullerin oluştuğu ancak bu tohumların sürekli kullanılmasına bağlı olarak verimin düşük olması nedeniyle bazı hanelerin (%18) pazardan alınan tohumlukla, mahsulden ayırdıklarını karıştırarak bu sorunu aşmaya çalıştıkları görülmüştür. En ilginç olanı ise, ürünlerini kendileri için geçim aracı olan kullanım değerleri olarak ayıran hanelerin oranı %80 iken, sadece %20'si tüm ürünü satmaktadır. Ürünün yarısını ve yarısından fazlasını kendine ayıran haneler, %38 iken, %8 oranında hane maliyeti dışındaki tüm ürünü kendisi tüketmektedir (Yüzüak, 2005: 81-82).

¹⁷ *Kapital*'de tüccarın kim olduğuna dair şöyle bir belirleme yapılmaktadır: "Bir başka örnek, bir dizi dolaysız üreticiye siparişler veren, sonra ürünlerini toplayıp satan, o arada belki ham madde vb. gibi şeyleri de öndeleyen ya da para öndelikleri de veren tüccar sermayesidir. Kısmen modern sermaye ilişkisinin içinden çıktığı ve şurada burada hâlâ asıl sermaye ilişkisine geçişi oluşturan işte bu biçimdir. Dolaysız üretici, hâlâ aynı zamanda kendi emeğinin meta satıcısı ve uygulayıcısı olarak kalır" (Marx, 2011: 785).

Haliyle basit meta üretiminin ve dolaşımının önemli bir unsuru olan tüccar burada önemli bir yer edinmektedir. Çerezlik kabak üreticileri ile yapılan bir başka çalışmada katılımcıların tamamı ürünlerini tüccara sattıklarını söylemişlerdir. Tohumların % 60 oranında kendi ürettikleri üründen ayrıldığı ve % 19'unun tüccardan satın alınarak temin edildiği bu süreçte, tohumların % 21'inin ise köy içerisindeki ya da çevre ile veya ilçelerdeki üreticilerden tohum değişimi yoluyla temin edildiği tespit edilmiştir (Sunulu ve Yağcıoğlu, 2014). Üretim sürecinin temel motivasyonu mübadele değeri ya da çerezlik kabaklarda cisimleşmiş olan değerlerin gerçekleşmesi sonucu paranın elde edilmesi ve bu para ile de başka kullanım değerlerinin (geçim araçları ya da üretim araçları) satın alınmasıdır.

Dolayısıyla hem salt kullanım değeri olan tohum hem de basit bir meta olarak tohum üretimi söz konusu olduğunda esas belirleyici nokta geçim aracı olan tohum ile üretim aracı olan tohum arasındaki ayrılmanın henüz gerçekleşmemiş olmasıdır (Şekil 1 ve Şekil 2). Yani üretilen her bir tohum geçim araçlarını sağlamakla birlikte sürekli bir biçimde üretim aracı olarak kullanılabilir. Bu tohumun metalaşmasının farklı bir belirlenim kazanması açısından çok hayati bir noktada durduğundan özellikle vurgulanması gerekmektedir.¹⁸ O halde hem tohumun basit metalaşmasının özetlemek hem de bir sonraki metalaşma biçimine giden yolu açmak bakımından şöyle toparlamak anlamlı olacaktır.

Henüz tarihin ileri atılmakta çok da acele etmediği bu üretim ilişkilerinde tohum tarımsal yaşamın tabiri caizse “alfa ve omegası”dır (Kloppenburg, 2004: 37). Örneğin tahıl tohumu hem üretimin başlangıcındaki üretim aracı hem de yine hasat edilmiş tahıl olarak üretimin bitiş noktasındaki ürünü temsil etmektedir. Üretim aracı olmasını sağlayan onun canlı ve yeniden üreyebilen bir DNA paketi olması iken hem bir sonraki aşamanın sürdürülmesinin koşulu hem de tüketilecek gıda olması bakımından önemli bir üründür. Tüketime konu olması bir yandan üreticinin ve ailesinin geçim araçlarını sağlarken diğer yandan saman ve ot olması gibi özelliklerinden dolayı da üreticilerin hayvanları için yem ihtiyacını karşılamaktadır. Üstelik tohum hem üretim aracı hem de geçim aracı olarak başkaları için de kullanım değeri olduğundan pazara götürülüp para karşılığında mübadele edilebilmekte yani değerlerin nesnelleştiği bir meta olarak satılabilmektedir. Bu da üreticinin kendisinin ve ailesinin yaşamını verili koşullar içinde sürdürmesi için gerekli olan tüm diğer kullanım değerleri sepetini edinmesi bakımından hayati bir noktaya işaret etmektedir.

O halde tohum üzerinde kontrol sağlamak demek adeta hayatın tümünü kontrol etmek, yaşamın tümüne (doğa, insanlar, hayvanlar ve bitkiler) nüfuz edebilmek anlamına gelmektedir. Canlı yaşamı için neredeyse biyolojik bir çekirdek olan tohum tam da bu nedenle stratejik bir noktada durmaktadır. Demek ki

¹⁸ Hatta bunu sözü daha da uzatarak sıkıcı hale getirme pahasına bir kez daha üretim ve yeniden üretimin birliğine işaret eden, tohumun bu iki niteliği arasındaki birliğin altını bir kez daha çizmek yararlı olacaktır.

tohumu ele geçirmek, yaşamın neredeyse büyük bir kısmını metalaştırmak bakımından muazzam bir potansiyel taşımaktadır. Ancak buraya kadar ki anlatımdan da anlaşılacağı üzere emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliği olarak tohum henüz bu aşamada gerçek potansiyelini gerçekleştirebilmiş değildir.

Bunu bu biçimde tahlil eden sermaye hemen bu potansiyeli gerçekleştirmek için işe koyulacak, ancak hiç de ummadığı bir biçimde bir takım engellerle karşılaşacaktır. Tarihin bu biçimde ağır aksak ilerlemesinden hoşlanmayan sermaye tüm süreci hızlandırmak ve böylece tohumun, kendi rasyonelitesince, metalaşmasının önünde duran tüm biyolojik ve toplumsal engelleri aşmak adına teknik ve toplumsal bir atılıma kalkışacaktır. Dolayısıyla, bu atılımı izlemek çok da kolay olmadığından, biraz daha yavaşlayarak derinlemesine bir analiz yapmak ve daha sonra incelemeye ivme kazandırarak sermayenin hareketini anlamaya çalışmak daha yararlı olacaktır.

Emek Süreci ile Değerlenme Sürecinin Birliği Olarak Tohum

Üretici güçlerin gelişmişliğine denk düşen yeni üretim ilişkilerinin kurulması sonucunda yeni belirlenimler yüklenerek ilerleyen metalaşma süreci, kapitalist üretim tarzı ile birlikte yeni bir nitelik kazanmıştır. Üretimin temel itkisi, değer üretmek, sadece değer üretmek değil aynı zamanda artık değer üretmek haline gelmekle kalmamış; üretilen bu artık değer sermaye birikim sürecini yeniden koşullayan bir güdüleyici olmuştur. “Biriktiriniz, biriktiriniz! İşte, Musa da bu, peygamberler de bu!” (Marx, 2011: 575) biçiminde sloganlaştırılacak olan bu süreç mübadele değerinin kullanım değeri üzerinde egemenlik kurması ile sonuçlanmıştır. Böylece hem dolaysız emek süreci hem de emek süreci ile değer yaratma sürecinde söz konusu olan emek ile doğa arasındaki ilişki dolaylımsız kurulamaz olmuş ve sermaye hem doğayı hem de emeği sermayeleştirerek dolaylı bir ilişki yaratmıştır. Başka bir deyişle hem emek hem de doğa üzerinde sermayenin boyunduruk kurması demek olan bu yeni üretim tarzı bu andan itibaren adeta her şeyi meta formu içine hapsedmiş bulunmaktadır. Bu sürecin en olumsuz tarafı ise yavaş yavaş doğayla toplum arasında insan emeği aracılığıyla kurulan, “doğal olanı insani olandan ayırmanın imkânsız olduğu”,¹⁹ metabolik etkileşimin bozulmaya başlamasıdır²⁰ (Harvey, 2012). Kapitalist üretim tarzının temel koşulu olan

¹⁹ Hatta insanın da aslında doğa gibi davrandığını söyleyen Marx düşüncesini şöyle sürdürmektedir: “Dahası var. Bu biçimlendirme işinde sürekli olarak doğa güçleri tarafından desteklenir. Demek ki, emek, kendisi tarafından üretilen kullanım değerlerinin, yani maddi servetin biricik kaynağı değildir. William Petty’nin dediği gibi, emek onun babası ve toprak onun anasıdır” (Marx, 2011: 56).

²⁰ Bu süreç “Metabolik Yarılma” ya da “Metabolik Çatlak” olarak adlandırılmaktadır. Daha fazla ayrıntı için Foster’ın (2015) “Marx ve Doğanın Evrensel Metabolizmasında Çatlak” adlı çalışmasına bakılabilir.

sermaye-emek ilişkisi; insanla doğa arasındaki zorunlu ilişkileri belirlemekle yetinmemekte ayrıca toplumsal ilişkilere de damgasını vurmaktadır. Bu da zamanla emeğin ve doğanın sermayeye boyun eğdirilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Genelleşmiş meta biçimine denk düşen bu yeni biçimi karakterize eden ise geçim araçlarını elde etmek için sermayeye elindeki tek metayı yani emek gücünü satmak zorunda olan emekçilerin varlığıdır. Kapitalist üretim tarzının ilk şartı üreticilerin dönüştürülmesi ve yavaş yavaş, ama geri döndürülmez biçimde, tasfiye edilmesidir.

“Köylümüz kendi emek fonunu sürekli olarak kendisi üretir ve bu fon onun karşısında asla emeğinin karşılığı olarak bir üçüncü kişi tarafından ödenen para biçimini almaz. Ama buna karşılık, köylünün, karşılığı ödenmeyen emeği de asla kullanımını kendi iradesine bağlı ve karşılığı verilen bir emek biçimini almaz. Günün birinde efendinin aklına eser de bunlar benimdir diyerek tarlayı, hayvanları, tohumları, kısaca, köylünün üretim araçlarını kendisine mal ederse, o andan itibaren köylümüz emek gücünü efendiye satma zorunluluğu ile karşı karşıya kalır (Marx, 2011: 549).

Ancak bu olup bitenin sürtünmesiz gerçekleşmesi elbette beklenmemelidir. Dolaysız üreticilerin ve basit meta üreticilerinin varlığı, sermayenin tarıma nüfuz etmesi önünde engeller oluşturmaktadır. Söz konusu engeller toplumsal ve tarihsel engeller olabildiği gibi; bir de büyük çoğunluğu tarımın bir üretim süreci olarak eşsiz koşullara sahip olması nedeniyle söz konusu olabilen biyolojik/teknik engeller bulunmaktadır. Buradaki konu itibarıyla söz konusu olan esas engel, tohumun sahip olduğu kendisini her seferinde yeniden ve yeniden üretebilme kapasitesidir.

“Emek nesnelere doğada hazır halde bulan madencilik, avcılık, balıkçılık vb. gibi çıkarıcı sanayiler dışında, diğer bütün sanayiler, ham madde olan bir nesneyi, yani emeğin eleğinden geçmiş, kendisi de emek ürünü olan bir emek nesnesini işler. Söz gelişi, tarımda tohum böyle bir şeydir. Her nesne çok sayıda özellik taşıdığı ve dolayısıyla farklı kullanımlara yaradığı için, aynı ürün çok farklı emek süreçlerinin ham maddesi olabilir. Söz gelişi tahıl, değirmencinin, nişasta imalatçısının, içki imalatçısının, hayvan yetiştiricisinin vb. kullandığı ham maddedir. Tahıl, tohum olarak, kendi üretiminin de ham maddesi olur” (Marx, 2011: 185).

O halde, tohumun hem hammadde olması bakımından bir üretim aracı hem de emek ürünü bir geçim aracı olması kapitalist üretim tarzının tarımsal üretime nüfuz etmesini engelleyen esas olgudur. Bu engelle karşılaşmak, kendi suretinde bir dünya yaratmayı kendisine amaç edinmiş olan sermayenin, dünya üzerindeki tüm kullanım değerlerini kendisi için artık değer içerecek metalara dönüştürme girişimini yavaşlatmış ve geciktirmiştir.

Ancak söz konusu karşı eğilim kullanım değeri üretimini esas alan üreticilerin, bir anda tohumların üretimi ve saklanmasına dair her tür nesnel koşul

ile birlikte buna dair bilgi üzerindeki kontrollerini ve mülkiyetlerini kaybetme olasılığını ortadan kaldıramamıştır. Hem tohum hem de bu tohumların nasıl üretileceğine dair bilgi metalaşma girdabına kapılmaktan kurtulamamıştır. Bu süreçte ilk müdahale “çok uluslu şirketler” kılığında hareket eden kişileşmiş sermayelerin, geleneksel üretim yapan insanların karşısına çıkması ve onların yüzyıllardır ürettikleri bu bilgilerin kendilerine ait olduğunu iddia etmesi şeklinde cereyan etmektedir.²¹ Tüm bitki genetik materyal bilgisinin toplanması ve bunun transferi ile başlayan bu hareket bilimsel ve teknolojik buluşlar ile geliştirilen üretici güçler temeli üzerinden ivme kazanmaktadır. Daha sonra, devlet ile sermayenin iş bölümünün ürünü olan çeşitli yasal ve yasal olmayan yöntemler ile inşa edilen toplumsal ilişki üzerinden geliştirilecek olan süreç, sermayenin tohum üretimi üzerinde gerçek anlamda bir egemenlik kurmasının önünde tüm engellerin aşılması ile sonlandırılmaya çalışılacaktır. İşte tüm çabaların amacı sermayenin tohum üretimi alanındaki ilk birikim sürecini gerçekleştirmek olacaktır.

İlk Birikim Süreci

Sermaye mübadele değerinin kullanım değeri üzerindeki egemenliğini tesis etmek için, üreticileri kaçınılmaz bir biçimde kapitalist üretim ilişkilerinin boyunduruğu altına almak adına onları mülksüzleştirmeye çalışmaktadır. Böylece onları genelleşmiş meta biçimine bağlamayı ummaktadır. Örneğin Marx *Grundriss'e* (2013a:382) bağımsız dokumacıların nasıl yavaş yavaş ve parça parça sermayeye boyun eğdirildiğini anlatır. Süreç, kumaşları tüccarlara satmakla başlar ve pazar genişledikçe, dokumacılar diğer etkinliklerini sınırlamaya ve ham maddeleri kendileri üretecekleri yerde tüccarlardan satın almaya başlarlar. Başlangıçta tüccar sermayenin onların emeklerine sadece onların ürünlerini satın alarak el koyduğu ancak zamanla kendileri için mübadele değeri taşıyan bu ürünleri üretmelerini sınırlandırdığı gözlenmektedir. Bu andan itibaren üreticilerin, şimdilik sadece mübadele değeri üretmek için kullandıkları, emek güçlerini yaşamlarını sürdürebilmek adına satmaya zorlandığı görülmektedir.

Bu onları potansiyel emek gücü yapmakla kalmaz aynı zamanda potansiyel tüketicilere de dönüştürür. Çünkü emek gücünün satılabilir/alınabilir hale getirilmesi ne kadar gerekli ise kapitalist üretim sürecinde satın alınan bu emek güçlerinin, emek süreci ile değerlendirilme sürecinin birliği olan üretim sürecinin ürünü metaları satın alarak kullanım değerlerini gerçekleştirmeleri o kadar önemlidir. Daha da önemlisi, metalar daha önce dolaysız üreticilerin ürettiği ürünlerden değer bakımından daha az emek içerdiğinden, dolaysız üreticilerin veya basit meta üreticilerinin kendilerinin tedarik ettiği üretim araçları ile üretim yapmasının koşulları yok edilir. Hal böyle olunca da üreticiler, geçim araçlarını ya da üretim

²¹ Dolaysız üreticiliğin ve basit meta üretiminin ortadan kalkması ile birlikte bunların yıllar içerisinde biriktirmiş oldukları bilgi birikimi de yok olmaktadır. “Ne zaman su verilir, ne kadar verilir, hastalık belirtileri nelerdir? Köylüler artık bu bilgiyi yitiriyor” (Özurgurlu, 2013).

araçlarını kendileri üretmediklerinden bunları satın almak zorunda kalırlar. Bu andan itibaren, hem emekçilerin emek güçleri bir meta olarak mübadeleye konu olabilmekte hem de emekçilerin kendi hayatlarını sürdürülebilmek için ihtiyaç duydukları tüm kullanım değerleri birer meta olarak satın alınır hale gelmektedir.

Peki, bu nasıl gerçekleşmektedir? İşte tüm bu olup bitenlerin maddi koşullarını sağlayan temel tarihsel mekanizma ya da süreç; *ilk birikim*dir. Marx ilk birikim sürecinin, üreticilerin kendi üretim araçlarından ayrılma sürecinin tarihinden başka bir şey olmadığını şöyle ifade etmektedir:

“Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir.”²²(2011a: 687).

Dolayısıyla tarımdaki kapitalist dönüşümün özünde, emekçinin kendi karşısına birer meta olarak çıkan belirli tarımsal üretim araçlarından (tohum, mazot, hareket enerjisi, besin) ayrılmış olması yatmaktadır. Üreticiler bağımsız bir biçimde birçok üretim aracını yeniden üretmemekte; bu etkinlikler tarımsal üretimden kapitalist üretim sürecine taşınmaktadır.²³ Böylece, emekçilerin kendi üretim

---

²² İlk birikim meselesi hala Marksistler arasında önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmanın yapıldığı önemli metinler Göztepe'nin (2014) editörlüğünde Türkçe'ye çevrilmiş bulunmaktadır. İlk birikimin devam edip etmediği ya da sermayenin tarih sahnesine çıkış anında beliren sonra ortadan kalkan bir süreç olup olmadığı tartışılmaktadır. Kitap boyunca süreklilik hipotezi güçlü bir biçimde savunulmakla birlikte özellikle Werner Bonefeld'in kısa yazısı en katkı sunucu çalışma olarak görünmektedir. Ayrıca özellikle Harvey (2004) bu süreci “Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim” olarak adlandırmaktadır. Burada benimsenecek olan yaklaşım ise ilk birikimin genel olarak üreticileri kendi nesnel emek koşullarından kopartan hareket olduğu yönündedir. Emegin nesnel koşulları ise üretken tüketimi gerçekleştirebilmek için gerekli olan üretim araçları [bunları emek nesnesi (toprak, tohum ya da her tür hammadde vs.) ve emek aracı olarak ayırmak mümkündür] ile emekçinin kendisini yeniden üretmesi yani bireysel tüketimi gerçekleştirmek için gereken geçim araçları (özellikle doğada hazır buldukları geçim araçları) olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla ilk birikim emegin nesnel koşullarının bir bütün olarak emekçilerden kopartılması biçiminde gerçekleşebileceği gibi sadece emek nesneli ya da sadece emek araçları bakımından mülksüzleştirilmeleri şeklinde de cereyan edebilir. Örneğin dolaysız üreticilerin elinden en önemli üretim aracını olan tohumu alan sermaye, ilk birikim sürecini onları toprak bakımından mülksüzleştirmeden de işletebilmektedir (Evensel, 2016: 36-37).

²³ Bu sürecin nasıl işlediğini ABD üzerinden görmek bakımından şu ifadeler çok önemli görünmektedir. “İnsanların kırsalı boşaltması, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD devleti savaşta zarar gören ülkemizi yeniden inşa etmek amacıyla insanları çiftliklerinden şehirlere çekmek için bir reklam kampanyası başlattığında yoğunlaştı. Endüstriyel kapitalizmin işgücüne ihtiyacı vardı ve bunun karşılığında vaat edilen şey mutlak refahtı. Şehirde iş boldu,

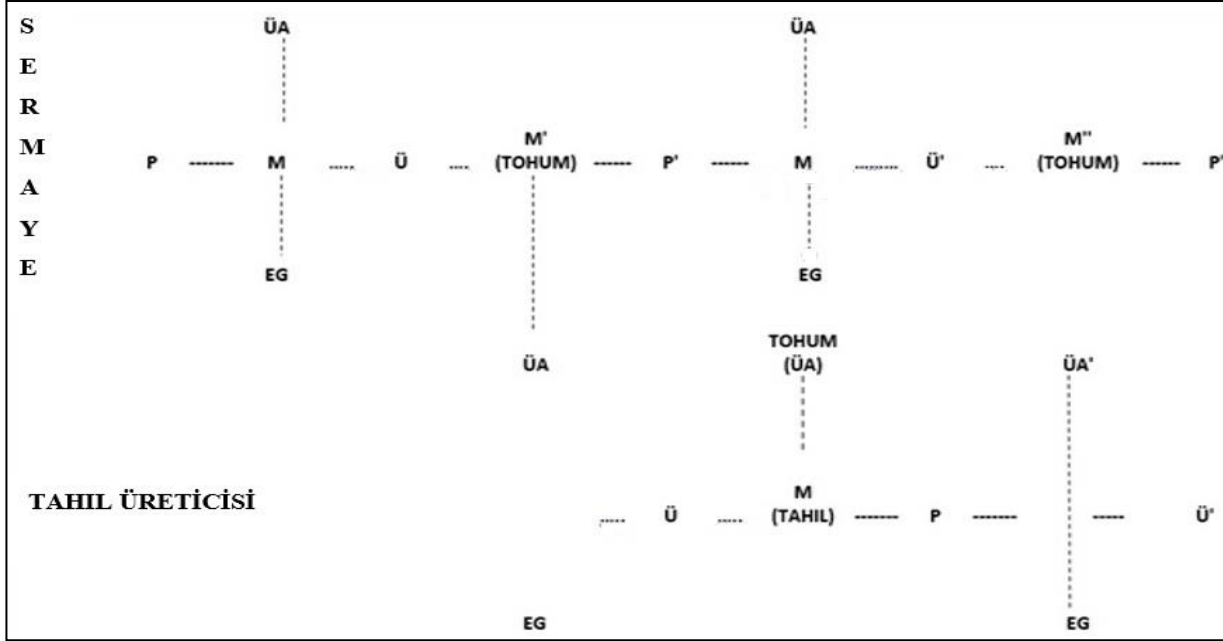
araçlarından ayrılması ve emek gücünün meta haline gelmesi ile birlikte, meta biçimindeki genişleme yeni bir boyuta ulaşmaktadır. Bu da kaçınılmaz bir biçimde ilk birikimle mülksüzleştirilmiş emekçileri *genelleşmiş meta ilişkileri* ağına bağlamaktadır.²⁴

---

fabrika işçiliği emeğin karşılığını vermeyen çiftlik yaşamından daha kolaydı. Çiftliği terk etmek vatanseverlikti. Reklam kampanyası işe yaradı. Kırsal kesimden insanlar kitleler halinde göç ettiler. Bir bölgeden örnek vermek gerekirse, 1955 ile 1960 yılları arasında kırsal kesimden yaklaşık 9 milyon güneyli, şehirlere taşındı; ayrıca yarısı beyaz, yarısı siyah 9 milyon kadar insan tamamıyla güneyi terk etti” (Ray, 2015: 26)

²⁴ Her ne kadar Magdoff bu süreci üç yüzyıllık bir tarih (ki bu aslında 16. yüzyıldan bu yana sürmektedir) olarak görmüş olsa da yine de şu tespitleri önemli görünmektedir. Başka bir deyişle “mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimin sağlandığı” bu süreçte “birçok araç” kullanılmaktadır. “Bu araçlar güç kullanımına (altıpat) ve yasalar antlaşmalar ve açıkça hilelerin (dolmakalem) kullanımına dayalıdır” (2015: 120). Bir de Magdoff mülksüzleştirmeyi sınıflandırarak “Çitleme Vasıtasıyla Mülksüzleştirme”, “Zor Yoluyla Mülksüzleştirme” ve “Ekonomik Mülksüzleştirme” şeklinde üç farklı ilk birikim yönteminden bahsetmektedir.

Şekil 3: Tohumun Sermaye Devresi

Kaynak: Kloppenburg, 2004: 39.

Şekil 3'deki şema izlenerek tohumun sermaye devresine bakıldığında, bir miktar paranın kişiselleşmiş sermaye tarafından, metalar yani emek piyasasından emek gücü ve meta piyasasından üretim araçları satın almak ve artık değer amacıyla pazarda değerini gerçekleştirebileceği yeni metalar üretmek için kullanıldığı görülmektedir. Şimdilik nereden geldiğinin önemli olmadığı bu parayı kullanarak, sermaye sahibi emek gücü (bitki yetiştirici, laboratuvar teknisyenleri, tarla ve ambar işçileri vb.) ve üretim araçlarını (toprak, donanım, laboratuvar aparatları, depolama tesisleri vb.) satın alacak ve yeni tohum türleri geliştirmek/üretmek için harekete geçecektir. Üretim sürecinde harcanmış emeğin nesnelleşmiş biçimi olan değeri gerçekleştirebilmek için tohumun satılması gerekmektedir. Eğer yeni türler ekonomik olarak diğer var olan çeşitlerden üstün olursa tahıl üreticileri $M' - \dot{U}A$ başkalaşımını gerçekleştirmek suretiyle bu tohumu satın alacaktır. Böylece sermayenin metası olan tohum, satın alma işleminin sonucunda üreticilerin üretim aracı olacaktır. Tohum şirketi $P' - P$ deki artık değeri gerçekleştirecek ve kendisinin büyümüş sermayesini yeni bir tohum üretme devresi başlatmak için kullanacak ve böylece sermaye birikimini gerçekleştirecektir.

Tahıl üreticisi açısından bakıldığında ise, bu üretici satın almış olduğu bu M' tohumunu kendi dolaysız ihtiyaçlarını gidermek ya da satarak diğer ihtiyaç duyduğu kullanım değerlerini alabileceği tahılı üretmek için kullanacaktır. Ancak tahılın ikinci ve en önemli kişiliği aynı zamanda üretim aracı olmak bakımından tohum olmasıdır. Tahıl üreticisinin hasadından gelen yeni tohum, üreticinin ambarında saklanabilir ve bir sonraki yılın ekimi için ayrılabilir. Eğer üretici bunu yapmaya karar verirse, sermayenin, M'' ile $\dot{U}A'$ arasında gerçekleşmesi beklenen başkalaşımı tamamlanmamış olacaktır. Çünkü üretici daha önce almış olduğu M' metasını her seferinde ekerek kendi tohumunu kendisi elde edebilmektedir.

Demek ki tahıl üreticisinin sermayenin bir sonraki sermaye devresinde ürettiği M'' metasını satın alması gerekmeyecektir. Bunun yerine o yılın ekimi için $\dot{U}A'$ yani üreticinin kendi hasadından ayırmış olduğu tohumluğu kullanacaktır. Oysa sermaye birikiminin başarısı tohum satışının tekrar etmesine bağlıdır. Ancak üretici sadece bir kez yeni ekimin tohumunu elde etmek üzere pazara gitmekte ondan sonra da sürekli bir biçimde kendi tohum ihtiyacını kendisi karşılayabilmektedir. Haliyle tohumların yeniden üretilebilir olması sermayenin yeniden üretimi açısından hayli problemlili bir bariyer olarak yükselmektedir (Kloppenburger, 2004: 38). Bu bariyeri aşabilmek, ancak ve ancak sermayenin kendi egemenliğini tesis ederek bağımsız üreticilerin kişisel emeklerine dayanan üretim biçimlerini ya tamamen yıkabilmesine ya da bunu başaramadığı durumda kendi hareketine uydurabilmesine bağlı hale gelmektedir. Bunu başarabilmesinin en temel koşulu da üretim araçlarının sermaye biçimine gireceği *ilk birikim*dir. Çünkü her şeyden önce üretim aracı olan tohumun üreticilerden kopartılarak sermayenin ürünü olan bir metaya dönüştürülmesi gerekmektedir. Bunun için de tohuma içkin olan özelliklerin bir ayrılması maruz bırakılması kendisini bir zorunluluk olarak dayatmaktadır.

İşte tohumun üretim aracı ve geçim aracı olarak yapay bir biçimde ayrıştırılması ve salt bir metaya dönüştürülmesi, kapitalist üretim tarzı temelinde sürdürülen tarımsal üretim ile mümkün hale gelebilmiş ve yaygınlaşabilmiştir. Şekil 3 üzerinden tasvir etmek gerekirse, tahıl üreticisi, sermayenin üretmiş olduğu artık değer yüklü M' tohumunu satın almakta ve bunu kendi emek sürecinde bir üretim aracı olarak kullanmaktadır. Bu üretim süreci dolaysız üretim süreci (Şekil 1) veya basit meta üretimi (Şekil 2) şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Ki hangi biçimde gerçekleşiyor olursa olsun üretim sürecinin sonucunda üretilen tohum, hem geçim aracı olan hem de üretim aracı olan bir tahıl olmak bakımından doğal tohumun yapısında bulunan bu birliğe hala sahiptir. Bu tohumu hem bireysel hem de üretken tüketim sürecinde kullanarak kendi yeniden üretimini sağlayabilmektedir. Ancak böyle yapması sermayenin yeniden üretimi yani sermaye birikimini genişleterek devam ettirememesi anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla Şekil 3'teki sermayenin ikinci devresinin ürünü olan M'' tohumunun satılıp içerdiği değeri gerçekleştirmesi için tahıl üreticisinin bu tohumu sadece bir kez kullanabileceği bir üretim aracı haline getirilmesi gerekmektedir. Böylece tahıl üreticisi meta piyasasında almış olduğu kendisi için üretim aracı olan M'' tohumunu kendi üretim sürecinde kullandığında elde ettiği ürün sadece kendisi için geçim aracı olan bir tohum olacaktır. Yani yeniden üretim sürecinde kullanılabilecek bir üretim aracı olmaktan çıkacaktır. Tahıl üreticisi yaşamını sürdürmek için her seferinde piyasaya gidip M'' tohumunu satın almak zorunda kalacaktır. Satın almazsa kendi yaşamını yeniden üretme kapasitesini yitirerek ya da kendi emeğinin nesnel koşullarından koparak, emek gücünü başka üretim süreçlerine koşulacak bir meta olarak satmak üzere yerini ve yurdunu terk edecektir.

Sonuç olarak o güne kadar bir biçimde herkesin ortak kullanım değeri olan bir kaynağın değer ya da artık değer güdüsü ile üretilen bir metaya; kendini yenileyebilen bir kaynağın sermaye için salt bir hammaddeye ve artık değer ile döllenerek yeniden üreme potansiyeli²⁵ budanmış verimsiz bir tohuma dönüştürülmesi mümkün hale gelebilecektir. Bu da bir bütün olarak, tohumun ve aynı zamanda da tarımın doğasını dönüşüme uğratacaktır. İlginç olan ise bu dönüşümün adının “Yeşil Devrim” olarak konulmuş olmasıdır.

“Yeşil Devrim”

Şimdiye kadar sadece tohumun doğasından kaynaklanan engellerden bahsedilmişse de sermayenin tarımsal üretime nüfuz etmesi önünde çeşitli engeller söz

²⁵ Bu durum her ne kadar kısırlaştırma olarak adlandırılrsa da bazı sermaye grupları tohumları kısırlaştırılabilmekle birlikte asıl problem kısırlaştırma değildir. Çünkü buğday gibi kendine döllenir bitkiler ya da sebzeler gibi yabancı döllen bitkilerde üretilen hibrit tohumlar kısır değildir. Ancak bu tohumlar kısır olmamakla birlikte bir sonraki ekimde bitkilerde açılma denilen bir olay meydana gelebilmekte ve verim düşebilmektedir. Dolayısıyla bu tohumlar tercih edilmemektedir.

konusudur. Her şeyden önce dolaysız üreticilerin ve basit meta üreticilerinin görece küçük ölçekli arazilerde üretimlerini sürdürüyor olmaları, bu küçük parçaların birleştirilmesi ve toplu bir biçimde satın alınmasını gerektirmektedir. Benzer biçimde, tarımsal üretimde üretim zamanının emek zamanından fazla olması, kâr oranları ile sermayenin devir hızını olumsuz etkilemektedir.²⁶ Çünkü değer sadece emek sürecinde üretildiğinden, tarımda üretim zamanı uzun süre beklemeyi zorunlu kılmakta ve değer in gerçekleşmesi uzun zaman almaktadır.²⁷

Ayrıca tarımsal üreticiliğ in fiziksel geniş doğası, özellikle emeğ in etkili biçimde yönetimini ve kontrolünü zorlaştırmaktadır. Çevrenin kaprislerinin önceden tahmin edebilmenin güçlüğü²⁸ de eklenince tarımsal üretim çok güç hale gelebilmektedir. Özellikle hasat zamanında kritik öneme sahip bir gereklilik olan emek gücünün güvenliği ve bakımı meselesi tarımsal üretimin mevsimsel ve birbirini takip eden doğası gereği zorluklar barındırmaktadır. Hele bir de tarım emekçilerinin mücadeleleri söz konusu olduğ unda sermayenin zarara uğrama ihtimali artabilmektedir (Kloppenburger, 2004: 29).

Dolayısıyla, tarımsal alanda faaliyet yürütecek olan sermaye asla tarımsal üretim sürecinin var olan biçimi ile yetinmemekte ve onun çizdiği sınırlar içinde kalmayı kabullenmemektedir. Tam tersine sürekli bir biçimde bilimsel gelişmelerden ve üretici güçlerin gelmiş bulunduğu gelişmişlik düzeyinden yararlanarak var olan bariyerleri aşmaya çalışmaktadır. “Yeş il Devrim” olarak adlandırılan hamle söz konusu aşma ediminin sıçrama tahtası olacaktır.

---

²⁶ Bunu desteklemek için şu ifade yararlı olacaktır: “Doğası gereği kârını ençoklaştırma hedefine odaklanan kapitalist sermaye, doğa koşullarının doğrudan etkisine bağlı olmanın getirdiği riskler ve üretim sürecinin görece uzunluğ una bağlı olarak sermayenin devir hızının düşük olması sebebiyle tarımsal üretim sürecine dahi olmamayı yeğlemiştir” (Teoman ve Tartıcı, 2012: 172).

²⁷ Burada sermayenin üretim evresinde kalması gereken zaman uzun olduğ undan kendisini değerlendirmesi için üretim sürecine yatırılan değer olarak sermayenin yeni değer biçiminde ortaya çıkması zaman alacaktır hatta değersizleşmesi söz konusu olabilmektedir. Marx bunu *Grundrisse*’de (2013b: 13) çok güzel bir benzetme ile şöyle anlatmaktadır: “Tıpkı tanenin tohum olarak toprağ a serpildiğ inde doğrudan kullanım değerini yitirmesi, doğrudan kullanım değeri olarak değersizleşmesi gibi, sermaye de üretim sürecinin tamamlanmasından, paraya ve paradan da gene sermayeye yeniden dönüşmesine kadar değersizleşmiştir.”

²⁸ Ki bunun artık ne derece bir güçlük olduğ u şüpheli görünmektedir. Çünkü “Monsanto, hava tahminleri ve tarım sigortası yapan iklim veri şirketi Climate Corporation’ı 930 milyon dolara satın aldı. Şirket, Weatherbill olarak David Friedberg ve Siraj Khaliq isimli 2 Google çalışanı tarafından 2006 yılında kurulmuş, 2011’de ismi The Climate Corporation’a çevrilmişti. Kısa süre içinde hızla gelişen şirket, yönetim kuruluna senatör Byron Dorgan’ı da aldı. Ekim 2013’de Monsanto bu şirketi, bazı kaynaklara göre 1,1 milyar bazı kaynaklara göre de 930 milyon dolara satın aldı. Tarım ilacı ve tohumdan sonra iklimi de portföyüne katan Monsanto, şirketin 60 yıllık iklim verilerine, tarım sigortası yaptıran ve yaptıracak çiftçilerine de sahip olmuş oldu” (Kartal, 2014).

1941’de başkan yardımcısı Henry A. Wallace ile Rockefeller Vakfı başkanı Raymond Fosdick’in buluşması başta Meksika olmak üzere bütün Latin Amerika’da tarımsal gelişmeyi artıracak bir programa dönüşmüş ve böylece “hayırsverlik, bilim ve siyasetin” karışımı olan “Yeşil Devrim” söz konusu olmuştur. 1943’te Rockefeller Vakfı Meksika Tarım Programına başlamış ve temelde buğday ve mısırın geliştirilmesine yoğunlaşmıştır. Sekiz yılın ardından aynı proje bu kez de, hibrit tohumların yetiştirilmesine vurgu yapılarak, American land-grant universities ve USDA’nın himayesinde Guatemala, El Salvador, Venezuela, Brezilya, Uruguay, Arjantin, Costa Rika, Küba, Kolombiya, Peru ve Şili’de de uygulanmaya başlanmıştır.

Ancak bilindiği üzere, bu süreç sadece bu biçimiyle kalmamıştır. 1970’den sonra hibrit tohumun yanı sıra GDO’lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizma) ürün üretimine geçme çabalarına girilmiş ve buna da “İkinci Yeşil Devrim” adı verilmiştir.²⁹ Sözüün özü, dünyanın güneyi, dünya genelinde yaratılan bu zincire eklenmiş ve gelinen noktada doğrudan üreticiler ile basit meta üreticileri, uluslararasılaşmış sermaye grupları tarafından geliştirilen teknolojik tohumlar ve TRIPs, UPOV gibi düzenlemeler ile binlerce yıldır ekip biçtikleri ürünlerden, geleneksel tohum ıslahı metotlarından, tohumluk için ayrılan hasattan mahrum bırakılmıştır.

Üstelik hızını alamayan sermaye, esas olarak artık değer itkisinin yön verdiği bu süreçte, daha yüksek üretkenlik için genetik materyale müdahale etmeye başlamıştır. Daha gelişmiş teknik müdahaleler ile bitkilerin kendi doğal ortamlarında yıllar boyunca edindikleri özellikler aşındırılmaya çalışılmakla kalınmamış; aynı zamanda, bu araştırmalar tohuma özgü yeni “bilimsel” bilgilere dönüştürülmüştür. Ki bu maddi temel yeni toplumsal ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Ruivenkamp, 2015:204). “Yeşil Devrim” tam da, sermayenin tarımsal üretime nüfuz etmesini sağlamak adına, yeniden biçimlendirilen teknik ve toplumsal ilişkileri temsil eden kavram olmuştur. O halde süreci adım adım izlemek ve “Yeşil Devrim”in “yeniliklerini” incelemek yararlı olacaktır.

Bitki Genetik Materyaline El Konulması ve Transferi

Genetik materyal, tohum içinde kodlanmış olan genetik bilgi yani bitki yetiştiricileri tarafından kullanılan hammaddedir³⁰. Kapitalist üretim ilişkilerinin gerçek anlamda

²⁹ “Birinci Yeşil Devrim” daha çok devlet eliyle ilerleyen bir süreçken, “İkinci Yeşil Devrim” ilkinin aksine sermayenin kontrolünde yürütülen bir süreçtir.

³⁰ Hatta öyle önemli bir hammaddedir ki diğer temel maddeler arasında saymak bile mümkün görünmektedir. “Toprak, hava ve su birçok insanlar tarafından dünyadaki temel doğal kaynaklar olarak değerlendirilir. Fakat elbette, dünyamız ile evrendeki diğer cisimler arasındaki temel farklılık dünyada canlı yaşamının varlığıdır. Ve genetik materyal, tüm hücrelerde var olan kalıtım materyali, dördüncü en önemli kaynak olarak sayılmalıdır. Ve bitki genetik materyali bütün tarihsel çağlarda bitki biyoteknolojisinin hammaddesi olmuştur” (Kloppenburg, 2004: 46).

tesis edildiği ülkelerde tarımın gelişimi, büyük oranda gen zengini yoksul ülkelere bu genetik materyallerin sistematik olarak temellük edilmesine bağlıdır. Gen fakiri olan Amerika'nın modern tarımındaki gelişmeler ancak gen zengini olan yoksul ülkelerin bitki genetiği bakımından genetik çeşitlilik arz eden türlerine zorla el konulmasına bağlı olmuştur. Dolayısıyla, genetik kaynaklarına erişim, onların kullanımı ve kontrolü çok temel önemdedir. Yeşil devrimin yarattığı araştırma merkezleri yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin kırsal kesimlere sokulması çabasının ürünü değil aynı zamanda gelişmiş devletlerin yetiştirme programlarının ihtiyaç duyduğu yabancı genetik materyalin sistematik bir biçimde toplanması gerekliliğinin ürünüdür.³¹

Bu süreçteki en önemli araçlar Uluslararası Tarımsal Araştırma Merkezleri (IARCs) olmuştur. Uluslararası Tarım Araştırma Merkezleri hem kapitalist üretim tarzı öncesi üretim ilişkilerinin kapitalist bir dönüşüm içerisine girmesini cesaretlendiren bir mekanizma hem de bitki genetik kaynaklarının etkili bir biçimde elde edilmesi ve bunların Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki gen bankalarına transferi bakımından önemli birer araçtır. Bunlar, 13'ü "gelişmekte olan ülkelere" olmak üzere 16 merkezde kurulmuş olup Washington merkezli Uluslararası Tarımsal Araştırma İçin Danışma Grubu (Consultative Group for International Agricultural Research – CGIAR) tarafından koordine edilmektedir (Aysu, 2015: 155). Bu yüzden CGIAR kurumlarının genetik çeşitlilik bakımından zengin olan bölgelerde kurulmuş olması hiç tesadüf değildir. Bu bağlamda düşünüldüğünde CGIAR sisteminin, bir anlamda, 18. ve 19. yüzyıllardaki bitki genetik bilgilerinin kolonilerden emperyalist güçlere doğru aktarımına hizmet eden botanik bahçelerinin ardılı olduğu fark edilmektedir.³²

Bu sürecin en önemli hukuksal aracı ise UPOV (International Union For The Protection of New Varieties of Plants) olmuştur. Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslararası Birliği (UPOV) 1960'da, sonradan şimdinin merkezileşmiş

³¹ Kloppenburg'in (2004: 170) aktarımına göre: "Batı bilimi yalnızca tohumları kapitalist üretim tarzı öncesi tarımsal sosyal formasyonların dönüşümü ve çözülmesi için katalizör olarak kullanmamış aynı zamanda hala geleneksel tarımın söz konusu olduğu coğrafyalardan elde edilen bitki genetik materyalinin taşıdığı bir kanal olarak hizmet eden kurumsal bir ağ da yaratmıştır. [A]ncak ilginç bir biçimde, kökensel olarak yoksul ülkelere edinilen genetik materyal ile birleştirilmiş bitki çeşitliliği şimdi herkese hizmet eden bedava bir şey olarak değil, mübadele değerini yansıtan fiyat etiketi yapılandırılmış bir meta olarak meta piyasalarında boy göstermektedir."

³² Aslında o dönemde olup biten neredeyse bugün herkesin gözü önünde bir kez daha cereyan etmektedir. O zaman ki duruma bakıldığında bu bariz bir biçimde fark edilecektir. "Bu nesneleşmiş zenginlik botanik bahçelerine aktarılarak sergilenmiş, ardından uluslararası tarımsal araştırma merkezlerince, ulusal araştırma merkezlerince ve şirketlerce muhafazaya alınmıştır. Bitki genetik materyallerinin kamusal ve özel araştırma kurumlarının gen bankalarında bu şekilde muhafazası sonucunda bu materyaller giderek onların mülkiyeti altına girmiş, mülkiyet rejimindeki bu değişimle birlikte de diğer toplumsal ilişkiler değişime uğramıştır" (Ruivenkamp, 2015: 202).

sermaye gruplarının güdümündeki Avrupa devletleri tarafından kurulmuştur. 1990'lara kadar 20 üye ile varlığının sürdüren bu yapı daha sonra IMF, DB, DTÖ gibi kuruluşlar ve bunları yönlendiren devletler tarafından etkin bir biçimde kullanılan bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu sayede, diğer birçok ülkeyi, bitki çeşitleri üzerindeki fikri mülkiyet haklarını koruma iddiasıyla UPOV'a üye olmaya zorlamak mümkün olabilmıştır. İlk olarak 1961'de "Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslararası Anlaşması" adıyla imzalanan bir anlaşma ile yapılan düzenlemeler 1972, 1978 ve 1991'de yeniden gözden geçirilerek yasal dayanakları güçlendirilmeye çalışılmıştır.³³

Fakat UPOV sözleşmeleri çeşitleri korumaktan ziyade büyük bitki ıslahı ve biyoteknoloji sermayenin çıkarlarını korumaktadır. Adeta birer "biyokorsan" görüntüsü veren büyük tohum tekelleri 1991 sözleşmesine dayanarak dolaysız üreticilerin ve basit meta üreticilerinin kendi tohumlarını kullanmalarını kısıtlamakta; yerel tohumları istedikleri biçimde devlet kuruluşlarına ait gen merkezlerinden alabilmektedir. Örneğin, yasmin pirinci 'jasmati', basmati pirinci ise 'texmati' adıyla ABD'li Ricetec tekil sermayesince UPOV sözleşmesi üzerinden tescillenmiştir. O güne kadar hasatından ayırdığı tohum ile pirincini üreten tarımsal üreticiler, bu tekil sermayenin tohumlarını mülküne geçirdikleri iddiasıyla topraklarından edilebilmiştir. Hatta, Gıda Güvenliği Hareketi'nin (2013) aktarımına göre, Hindistan'da pirinç ekmekten başka bir geçim kaynakları olmayan çiftçiler, UPOV'un getirmiş olduğu yasal düzenekle adeta kendi ambarlarında sakladıkları tohumlarını yeniden satın alarak ekmek gibi bir çaresizlik ile karşı karşıya kalmışlardır.

2003 sonrası Irak'ı düşünülürken, bunun sadece yasal düzenlemeler ile değil aksine savaş gibi etkili bir aracı da devreye koyarak yürütülen bir zorla el koyma olduğu açıktır. Her şey askeri birliklerin bir alanı zapt etmesi ile başlamış, daha sonrasında ise kontrol altına alınan bu alanda bulunan gen bankası (Ebu Garib kasabasında) yağmalanmıştır (Ray, 2015: 51). Yetmemiş, sermayenin emrinde hareket eden ABD askerleri, gen hırsız sermaye tarafından üretilen buğday ve arpa tohumlarını dağıtmaya başlamışlardır. Bu sadece genetik materyalin çalınmasını değil aynı zamanda işgalcilerin elinden kurtulmayı başaran tohumların genetik olarak kirlenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, Irak'ın besin egemenliğinin temeli sermaye ve devlet(ler) arasındaki bir iş bölümü çerçevesinde kurgulanmış olan "anı bir baskınla" yok edilmeye çalışılmıştır.

³³ İlginç olan bu sözleşmelerin uygulandığı 30 yıl boyunca bitki çeşitlerini koruma iddiası taşıyan bu mekanizmanın uygulandığı ülkelerin çoğunda bitki çeşitliliğinin azalmaya başlamış olmasıdır (Özkaya, 2007: 43). Hatta hâlihazırda FAO dünya biyoçeşitliliğindeki bu kaybı %75 olarak açıklamış bulunmaktadır.

*Mezleme ya da Hibritleşme*³⁴

Hibridizasyon ya da mezleme, doğada, kendiliğinden herhangi bir müdahale olmaksızın gerçekleşebileceği gibi, Mendel'in yaptığı gibi, mor ve beyaz çiçek rengine sahip bezelyeleri kullanarak arı döl iki çeşit paternal kuşak ya da ebeveyn olan tohumlardan F1 kuşağı denilen oğulların elde edilmesi ve daha sonra bunların kendi aralarında çaprazlanması ile F2 kuşağının elde edilmesi olayıdır. Her halükarda gerçekleşen olay, istenen özelliklere sahip bitki polenin istenen özelliklere sahip bir başka bitkinin dişi borusuna sürülmesi ve böylece polen ile yumurtanın döllenesidir. Böylece istenen özellikte yeni bir tür oluşturulmuş ve biyolojik çeşitlilik artırılmıştır.

“Doğal hibridizasyonda ebeveynlerin bütün genotip karakterlerinin, yani her türün ana-babaların bütün özelliklerini taşıyan genlerin, aynı anda aynı ortamda bulunduğu halde, baskın/ dominant genlerin doğal tercihleri ile meydana gelen veya rüzgâr, arılar vs. gibi dış etkilerce tozlanmayla olagelen, doğal tercihi bir mezlenmedir” (Aydın, 2012: 55).

Doğal hibritleşmede herhangi bir karakter kaybı ya da biyolojik çeşitlilikte³⁵ herhangi bir azalma söz konusu değildir. Hatta tam tersine biyolojik çeşitliliğin var olmasını ve sürekli kılınmasını sağlayan bir olaydır. Doğrudan üreticilerin ve basit meta üreticilerinin yıllar içindeki gözlemleri ve uygulamaları ile gerçekleştirdikleri bu türleşme süreci, tohumların sermayenin ürünü olan metalar biçiminde üretilmesi eğilimi ile karşılaştığı andan itibaren doğal olmaktan çıkmış ve tamamen laboratuvar koşullarında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Daha önce doğal yollarla sağlanan bitki ıslahı şimdi artık hızlandırılmak istenmektedir. Böylece doğanın belirlediği koşulların yarattığı engellerden arındırılmış biçimde tohum üretmek mümkün hale gelebilmektedir. Hatta bu tohum, mükemmel verim ve büyüme gibi özellikleri taşıyan bir tohumdur.

Bu tarz ilk melez tohumlara 1920'li yıllarının ortalarında ABD'de rastlanmıştır. Bunlar, 1924'te Connecticut Tarımsal Deneyler Merkezi'nin ürettiği kırmızı-yeşil tohum ile Henry A. Wallace'ın³⁶ eseri olan Kızıl Melez olarak

³⁴ Hibrit (melez) kavramı, geniş anlamda genetik olarak birbirine benzemeyen ana ve babanın birleştirilmesinden elde edilen bitki veya hayvan olarak tanımlanmaktadır. Hibrit kelimesi bazı referanslarda hibrid olarak da yazılmaktadır, iki kelime de, Türkçede 'melez' kelimesinin karşılığı olarak tanımlanır. Hibrit organizmalar doğada kendiliğinden olabildiği gibi bugün büyük ölçüde suni olarak yapılmaktadır (Anonim, 2015).

³⁵ Biyolojik çeşitlilik, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin 2. Maddesinde şöyle tanımlanmıştır: "Kara, deniz ve diğer su ekosistemleri ile bu ekosistemlerin bir parçası olduğu ekolojik (çevresel) kompleksler de dahil olmak üzere tüm kaynaklardan canlı organizmalar arasındaki farklılaşma anlamındadır; türlerin kendi içindeki ve türler arasındaki çeşitlilik ve ekosistem çeşitliliği de buna dahildir."

³⁶ Söz konusu Wallace dünyanın ilk melez tohum üreticisi Hi-Bred Corn'u kurmuş ve tekil sermaye daha sonra DuPont kontrolüne geçerek Syngenta ile birleşmiştir.

adlandırılan mısır tohumlarıdır (Ray, 2015: 17). Bu tohumlar ilk başlarda çiftçilerin daha fazla ürün elde edip daha fazla para kazanmaları açısından olumlu karşılanmıştır. Ancak ne yazık ki bu olumlu karşılama bir süre sonra yerini olumsuz bir havaya terk etmiştir. Bunun nedeni ise;

“Melez tohumlar yalnızca varlıklarının ilk yılında yüksek verim sağlarlar. Daha sonraki nesillerde ise bu melez güç artık kalmaz ve böylece çiftçiler hasadın bir bölümünü geleneksel ekim için bir kenara ayıramayıp sık sık yeni tohum almak zorunda kalırlar” (Ruivenkamp, 2015: 209).

Dolayısıyla hibrit tohumların sadece geçim aracı olmak bakımından bir kullanım değerleri söz konusudur. Çünkü üretim aracı olma ya da bir sonraki yıl ekilmek üzere yeniden saklanması bakımından kullanım değeri olma niteliklerini kaybetmişlerdir. Yukarıda Şekil 3 üzerinden anlatılan süreç gerçekleşmiş; tüm dünya pazarlarının ele geçirilmesi ve geliştirilmesi önünde önemli bir bariyer olarak duran tohumun yeniden üreyebilme ya da bir sonraki ekim için üretim aracı olabilme özelliği böylece bir engel olmaktan çıkarılmıştır.

Bunu sağlayan melezleme daha sonra teknolojik hibritleşme olarak adlandırılmış ve böylece tohumların sahip oldukları özellikleri yavru döllere aktarmalarını engellemek mümkün hale gelmiştir. “Yeşil Devrim” olarak parlatılmış olan, özünde tarımsal üretimin ve özellikle de tohumların metalaştırılması sürecinin bir parçası olarak gelişen hibritleşme çalışmaları, bitki üreme tarihinde oynadığı rol itibarıyla her ne kadar yararlı olsa da temsil ettiği şey bakımından sorgulanmak durumundadır. Çünkü burada söz konusu olan “melezleştirmenin sanayileşmesi” olgusudur (Ray, 2015: 19).

Genetiği Değiştirilmiş Tohum

Genel planda bakıldığında GDO; gen aktarılması veya mevcut genetik yapıya müdahale edilmesi sonucunda yeni genetik özelliklerin kazandırılması sürecinin ürünü olan farklılaşmış bir organizmaya işaret etmektedir. Genetiği değiştirilmiş organizmaların temel mantığı yeni özellikler edinme sürecinin temelde DNA aracılığıyla tasarlanmasıdır. Burada yapılan işlemler genel olarak aktif genleri kapatma, kapalı olanları açma ya da bir genin yerine başka bir gen koyma ve tamamen başka yaşamlara ait DNA parçalarını ekleyebilme biçiminde çeşitlilik gösterebilmektedir.

Benzer biçimde, özünde genetik yapının mutasyonlara uğratarak istenen özelliklerin elde edilmesi olan GDO üretimi süreci, tohum elde etmek üzere de işletilebilmektedir. Bu süreç genelde manipülatif bir biçimde bitkisel üretimde verim, bitkilerde çeşit geliştirme; bitkilerde herbisitlere dayanıklılık, hastalık ve zararlılara dayanıklılık, ekstrem koşullara dayanıklılık; ürün kalitesinin artırılması, raf ömrünün uzatılması, alerji etkisinin azaltılması ve kirlenmiş toprakların temizlenmesi (Aydın, 2012) biçiminde sunulmaktadır. Oysa olup bitene daha derinlemesine bakıldığında, bunun tohumların metalaştırılması yolunda atılmış

önemli bir teknolojik uygulama olduğu fark edilecektir. Bu nedenle önemli bir bilimsel uygulama olması bakımından DNA parçaları olan genlere müdahalenin, üreticilerin kendi üretim araçlarından kopartılması olan ilk birikim sürecinin önemli bir aracı olduğu, şüphe götürmeyecek denli açıktır.

Teknolojik temeli 1970'lerdeki rekombinant DNA araştırmaları olan bu süreç, genetiği değiştirilmiş tohumların 1980'lerin sonlarında deneysel olarak ekilmeye başlanmasıyla işlemeye başlamıştır. Böylece Flavır Savr domatesi adıyla üretilen ilk genetiği değiştirilmiş tohum 1994 yılında ABD'de üretilmiştir.³⁷ Bu domates tohumunu pazara süren tekil sermaye ise daha sonra Monsanto tarafından satın alınacak olan Calgene olmuştur (Erdoğan, 2015). Yine 2009'da, SmartStax adı verilen Monsanto ve Dow AgroSciences tarafından geliştirilen mısır tohumu, paketlenmiş sekiz adet genetiği değiştirilmiş özellik içermektedir (Ray, 2015: 22). Genetik müdahaleyi bu düzeyde başarmış olan Monsanto'nun, tüm genetiği değiştirilmiş bitki özelliklerinin % 90'ının patentini elinde bulunduruyor olması hiç tesadüf değildir (GGİUK, 2014a: 106).

Aslında insanlığın bugün doğayla kurmuş olduğu ilişkinin başka bir biçim almış olduğu gerçekliği üzerinden bakıldığında, insanın doğayı çok yönlü anladığı, sadece anlamadığı aynı zamanda ona müdahale ederek geliştirdiği bu bilimsel çalışmalar, genel olarak olumlu gelişmeler anlamına gelmektedir. Ancak söz konusu bilimsel çaba sermayenin boyunduruğu altında uygulandığından sorgulanmak ve kuşku ile bakılmak durumundadır. İnsanlık, kullanım değerlerinin esas olduğu çağlarda, ihtiyaç duyduğu yiyeceklerini kendisi ekerek yetiştirebiliyor ve böylece kendi geçimini sağlayabiliyordu. Fakat tüm bu emek süreçlerinin sermayenin değerlendirme sürecinin araçları haline getirilmesi sonucunda genetiği değiştirilmiş tohum uygulamaları yoluyla üreticilerin yerel tohumlara dair sahip oldukları tüm bilgilerini ve egemenliklerini yitirdiği görülmektedir. Özellikle GDO'lu tohumların üretilebilir olması ile birlikte üreticiler tohumun üretimi üzerindeki tüm inisiyatiflerini kaybetmiştir. Tohumun sermayenin ürünü olarak satın alınıp ekilmesi bir yana,³⁸ tohum ile ilgili tüm süreçler yani ekim, hasat vs. tamamen sermaye

³⁷ Tarımda Biyo-Teknik Uygulamalar Uluslararası Merkezi (ISAAA) tarafından paylaşılan verilerde en çok GDO'lu bitkinin ABD'de yetiştirildiği görülmektedir. Genel olarak dünyaya bakıldığında ise genel tablo şöyle görünmektedir: "66,8 milyon hektarlık alanda genetik değişime uğramış bitki üreten ABD'yi 25,4 milyon hektarla Brezilya, 22,9 milyon hektarla Arjantin, 9,4 milyon hektarla Hindistan, 6 milyon hektarla Kanada ve 3 milyon hektarla Çin izliyor. ISAAA'ya göre 29 ülkede 25 milyondan fazla çiftçi, genetiği değiştirilmiş tohumlar kullanarak tarım yapıyor. Bu çiftçilerin 6,5 milyonu Çin'de, 6,3 milyonu ise Hindistan'da yaşıyor." Ayrıca BM Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) "2011 itibarıyla sadece biyo-teknoloji tohum piyasasının 13,2 milyar dolara ulaştığını açıkladı. En çok kullanılan genetiği değiştirilmiş ürünler arasında başta gelen mısır, soya fasulyesi ve şeker pancarının yıllık değeri ise 160 milyar doları buluyor" (BİK, 2015).

³⁸ GDO'lu tohumların dolaşım sürecine bir göz atmak gerekirse; bu alanı düzenleyen Teknik Engeller Anlaşması, genel anlamda devletlerin ticaretle ilgili standartlarını belirlerken

tarafından dikte edilir hale gelmiştir. Aysu, bu süreci Hindistan özelinde şöyle anlatmaktadır:

“Hint tarımına genetiği değiştirilmiş tohum şirketleri egemen olmaya başladığından bu yana artık çiftçilerin hangi ürünleri yetiştireceğine şirketler karar veriyorlar. Şirketlerin burada uyguladığı sömürü sistemi dayanılmaz bir hal almış durumda. Hindistan’da genetiği değiştirilmiş tohumlarla pamuk yetiştiren çiftçilerden ipotegini ödeyemeyenler canlarına kıymaya başladı. Hindistan’da 1996-2012 arasında intihar eden çiftçilerin sayısı 250.000. The Times of India’nın raporuna göre 2014’te 2000 çiftçi, 2015’in ilk üç ayında en az 600 çiftçi intihar etti” (2015: 178).

İntihar etmekten kurtulanlar ise büyük oranda kendi emeğinin nesnel koşullarından ve özellikle de en önemli üretim araçları olan tohumlardan kopartılmaları nedeniyle proleterleşmek zorunda kalmaktadırlar. Çünkü hem genetiği değiştirilmiş tohum ile üretim çoğunlukla sermaye ve büyük toprak sahipleri tarafından yapılabilmekte hem de bu üretimde esas olan geniş alanda tek çeşitli üretim³⁹ olduğundan; bunun için makine, petrol, daha fazla ilaç ve kimyasal gübre gerekmektedir. Dolayısıyla, üreticiler bir biçimde geleneksel anlamda üretim yapmayı sürdürseler bile değer yasasının başlarına bir tuğla gibi düşmesi sonucunda ürettikleri ürünleri satamaz hale gelmektedirler. Sermayenin ürettiği ürünler birim bazında daha az emek zaman içerdiklerinden, üreticiler bunun karşısında uzun süre tutunamamakta ve mülksüzleşmektedirler.

Patentleme ve Fikri Mülkiyet Hakları

İlk olarak dünyadaki tüm zengin genetik materyallerin bulunması ve transferi ile başlayan metalaşma süreci, genetik materyalin özel mülkiyet haline getirilmesi ile daha da boyutlanarak devam etmektedir. Üstelik bilimin başarısı ile tohumun metalaşmasının teknik boyutu da inşa edilmiş olduğundan, artık bunun bir başka boyutu olan toplumsal ilişkilerinin düzenlenmesine geçmek mümkün hale gelmiştir. Bunun da esas olarak Bitki Patent Yasası (The Plant Patent Act) ve Bitki Çeşitliliğinin Korunması Yasası’nda (The Plant Variety Protection Act) hayat bulduğu gözlenmektedir.

---

yaptığı gibi, GDO ürünlerin ticaretini kısıtlama noktasında da çekingen davranmaktadır. Özellikle ABD, GDO’lu ürünlerin etiketlenmesini bu nedenle istemektedir. Ancak bu anlaşma genel olarak genetiği değiştirilmiş ürünlere yönelik bir yaptırıma sahip gibi görünüyor da genetiği değiştirilmiş gıda ürünlerinin ticareti için çeşitli uluslararası örgütlerin hazırladığı protoller (Cartagena Biyogüvenlik Protokolü) dışında genel bir uluslararası mevzuat bulunmamaktadır.

³⁹ Böylece tüm üretim tek çeşit tohumun ekilmesine terk edilmekte ve doğal türler zamanla yok olmaktadır. Bu da biyolojik çeşitliliğe zarar vermektedir. Bu öyle bir boyutta işlemektedir ki, dünyadaki yetiştirilen soya fasulyesinin yüzde 93’ü, şeker pancarının yüzde 74’ü ve mısırın da yüzde 88’i genetiği değiştirilmiş organizma kullanılarak üretilmektedir (BIK, 2015).

Özellikle genetik mühendisliğinin ortaya çıkışı dünyanın neredeyse her yerinde, yaşam formları üzerinde endüstriyel patentlerin devreye girişini beraberinde getirmiştir. Peki, bu ne anlama gelmektedir? Bu esas olarak uygulamalı bilimlere kontrolünde tutan güçlerin, icatlar ya da yenilikler üzerinden, inovasyon çağının tüm buluşlarını kendilerine ait ve sadece kendilerinin kontrolünde olan sermayeye dönüştürmeleridir. Demek ki bir tohumun sadece keşfedilmiş ya da teknolojik olarak müdahale edilmiş olması yetmez aynı zamanda yasal olarak güvence altına alınması gerekmektedir.⁴⁰ Böylece, patent yasaları adı altında tohumlar fikri mülkiyet hakları sistemine tâbi hale getirmek mümkün olabilmektedir. Bu yasalar gereği tohum, üreticilerin her yıl yeniden satın alması gereken, yinelenemez bir üretim aracına dönüşmektedir.

Melez tohum üretimi ile başlayan sürecin terminatör tohumların ortaya çıkması⁴¹ ile birlikte gelişmesi endüstriyel patentlemeyi doğal bir gereklilik haline getirmiştir. Bu zeminden hareket eden sermaye boş durmayarak, Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Uluslararası Birliği (Union for the Protection of New Varieties of Plants) sistemi üzerinden bitki çeşitlerini korumaya alacak programlar hazırlamış ve tohumların yeniden ekilmesini ücretlendirmeye tabi tutmuştur (GGIUK, 2014b: 107-108). Böylece tohumun metalaşması önündeki en büyük bariyer olan tohumun üreyebilme özgürlüğü ya da Shiva'nın (2014: 39) vurgusuyla “tohumun biricik anlamı” başkalarının özel mülkü haline getirilmiştir. Bunun koşullarının nasıl yaratıldığına dair verilebilecek en çarpıcı örnekler Irak'ın işgalinden sonra yayınlanan 81 nolu talimat olmuştur. Bu talimat;

“Patentler, Endüstriyel Tasarım, İfşa Edilmeyen Bilgiler, Entegre Devreler ve Bitki Çeşitliliği Yasası Tadilatı” başlığı altında GD bitkilerin piyasaya sürülmesine izin veriyor ve tohum geliştirenler için fikri mülkiyet hakları tesis ediyordu. Talimat, GD türlerin tohumlarının saklanması yasadışı kılıyor ve GD türler kullanın çiftçiler her yıl tohum almaya mecbur bırakıyordu” (Ray, 2015: 50).

Her ne kadar Irak'taki süreç zorun rolü ile başarılı olmuş olsa da sermayenin daha çok kendi siyasal örgütlenmelerini/ajanlarını devreye sokarak meşruluk sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nı (TRIPs) devreye sokarak tüm üye olan ülkelere

⁴⁰ Tam da böyle bir işleyiş üzerinden tohumun metalaşmasını inceleyen bir çalışma için Ewens'e (2000) bakmak yararlı olacaktır.

⁴¹ Bu en berrak şekilde şöyle ifade edilebilir gibi görünmektedir. “Kısr ve kendi kendini tüketen intiharıcı tohumlar üretmek için devreye sokulan terminatör teknolojisi, tohumun üreyebilme ve kendini yineleyebilme özürülüğünü çiğnemektedir. Üreyemeyen ve dolayısıyla kendini yineleyemeyen tohumlar yapmak, yaşamın çoğalma ve yenilenme kaynağı olarak tohumun en temel doğasına ve üreticilerin temel haklarına karşı bir saldırıdır. Bu niteliklerde tohumların devreye sokulmasının amacının temelinde dünyadaki gıda ve tohum piyasaları üzerinde tekel oluşturma isteği vardır” (GGIUK, 2014b: 117-118).

“bitkiler üzerinde genel fikri mülkiyet hakları sistemlerinin” uygulanması yükümlülüğünü yasal bir biçimde dayatması bunun çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. Dolayısıyla kendi nesnel hareketinin zorunlu bir yansıması olan bu sürecin öznel faktörü TRIP’s yani Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakları Anlaşması’dır. Bu anlaşmanın varlık koşulu ise şöyledir:

“Anlaşmanın hükümlerinden biri DTÖ üyelerinin, tarım işletmelerinin tohumlar da dâhil olmak üzere bitki çeşitleri üzerindeki mülkiyet haklarını korumasını gerektirir. Tohumun biyolojik kontrolü bütün üretim sürecinin kontrolü anlamına gelir. Bugün dünyada tohumluk pazarının büyük bir kısmı dev şirketlerin denetiminde bulunmaktadır. Bu şart tohum stoklarını çiftçilerin elinden alarak büyük tohum ve biyoteknoloji üreticilerinin gücünü pekiştiren yeni ve çok güçlü araçlar sağlar. Şirketler bir tohumun patentini satın aldığında, söz konusu tohum çiftçilerin kendi ataları tarafından kuşaklardır uygulanan ıslah çalışmalarının ürünü bile olsa, yerel çiftçiler bu tohumu kullanmak için yıllık ücretler ödemek zorundadırlar. Şu ana dek soya fasulyesi, mısır ve kanola çeşitleri için patentler verildi. Kıt kanaat geçinen çiftçilerin her yıl tohum alacak parayı denkleştiremeyecekleri açık. Öte yandan TRIPs anlaşması, yüzyıllardır uyumlu bitki çeşidini bulmak için ekim ve melezleme yapan yerli toplulukları, söz konusu çeşitleri alıp patentini uzaktaki bir şirkete verebilecek olan simsarlarına karşı korumuyor. Bu tekelci mülkiyet anlayışı, tek kültürlü tarımın yayılması gibi bir sonuca neden oluyor. Fikri mülkiyet haklarıyla korunan ürünlerin saldırganca pazarlanması, aynı türden ekinlerin ve çiftlik hayvanlarının dünyanın dört bir köşesine yayılmasına ve yüzlerce yerel ekin ve hayvan türünün yerinden edilmesine neden olabilir. Tek-kültürler, çeşitliliğini, dolayısıyla da asalaklara, hastalıklara ve çevre baskılarına karşı dirençlerini kaybetmiş, tehlikeli bir biçimde istikrarsız ekosistemlerdir” (Arıkanlı ve Şen, 2013: 300).

Ancak bu kadar ciddi bir tehlike üretme potansiyeline sahip bu anlaşma öylesine kolay bir biçimde patent dağıtmaktadır ki, bir bitkinin patentini almak için birilerinin çıkıp bitkiyi değiştirmiş olduklarını iddia etmeleri yetmektedir. Böylece dolaysız üreticilerin yüzyıllar boyunca geliştirdikleri genetik çeşitlilik tek bir gen eklenmesi ya da farklı bir ülkeye götürülmek suretiyle sermayenin mülkiyeti haline getirilebilmektedir (Delice ve Özkaya, 2008: 55). Örneğin, Hindistan’da yerel bir ağaç olan neem’in patentinin alınması (Marden, 1999) bunun ne denli gerçekleştiğini çok iyi yansıtmaktadır.

“Hindistan’da neem ağacı böcek ilacı olarak kullanılmaktadır. Bu ağaçlardan elde edilen ilaçlar yüzyıllardır diş temizliğinden ülsere varıncaya kadar çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılagelmiştir. ABD’li bir ithalatçı neem’in 1971 yılında farkına varmış. Sonra ABD ve Japonya’nın çokuluslu şirketleri neem ağacından elde edilen çeşitli ürünlerin patentini almaya başlamıştır. ABD şirketi W. R. Grace Company Hindistan’da bir şirket kurarak neem türlerini

üretmeye ve ticarileştirmeye başlamıştır. Grace'in patent hakkını almak için ileri sürdüğü gerekçe kullandığı üretim tekniklerinin gerçek bir yenilik olduğudur.” (Aysu, 2015: 263).

Yenilik fetişizmi ile hareket eden sermaye tohumlarının genetiğini değiştirerek ya da hibritleşme yoluyla tohumlar üzerinde değişiklikler yaparak onları yarı-canlı metalara dönüştürmektedir. Bazen de değişiklik yarattığını iddia ederek söz konusu tohumları patentlemekle yetinmemekte aynı zamanda bu tohumların telif haklarını da alabilmektedir. Örneğin, Monsanto, Hindistan ve Pakistan'da yüzyıllardır ekmek yapmak için kullanılan buğdayının patentini almıştır. Hatta bu durum o kadar abartılmıştır ki zaman zaman gülünç örnekler görülebilmektedir. En ilginç olanlardan biri, Meksika'da geleneksel olarak ekilen sarı bir fasulye türünün patentinin Colorado'lu biri tarafından alınmış olmasıdır. Dahası patentin alınması yetmemiş, Meksikalı çiftçilere patent ücreti ödemeleri gerektiği bildirilmiştir (Ray, 2015: 23).

Hal böyle olunca da, patent sahibi bu tohumları kullanan her üreticiye haddini bildirme hakkını elde ettiğini düşünebilmektedir. Monsanto'nun telif hakları ile özel mülkiyeti haline getirdiği bir tohumu satın alan Vernon Hugh Bowman eski alışkanlığı gereği tohumu birden fazla kez ekmek gafletinde bulunduğu Monsanto bu üreticiye dava açabilmiştir. Üstelik Monsanto'nun satmış olduğu tohumlardaki genlerin, polenlerin doğal yollarla taşınması vb. nedenlerle doğal tarzda tarım yapan topraklara yayılmış olması (Erdoğan, 2015) nedeniyle üreticiler tarafından, Monsanto'nun genetiği değiştirilmiş tohumlarının kendi doğal tohumlarının genetik yapısını bozduğu gerekçesiyle açılan davalarda da haklı bulunan hep Monsanto olmuştur.⁴² Çünkü TRIPs böyle buyurmaktadır. Kendisine böyle bir dayanak bulan Monsanto boş durmamış, pervazsız bir biçimde patent ihlâli nedeniyle 2005'ten bu yana üreticiler aleyhine doksan dava açmıştır (Ray, 2015: 174).⁴³

Sonuç olarak tohum üretimi her türlü zorun uygulanabildiği ve şimdilik son sözü sermayenin söylediği bir alan haline getirilmiş durumdadır. Monsanto tek başına genetiği değiştirilmiş tohumların % 95'ini kontrol etmekte ve tüm üreticiler üzerinde her türlü yaptırımını uygulama hakkına tek başına sahip olabilmektedir (Gıda Güvenliği Hareketi, 2016). Hem de bunu Dünya Ticaret Örgütü'nü kurmuş olan “kurmaca demokrasi” ve Dünya Bankası ve IMF'nin getirdiği finansal şart ve koşullar ile yapmaktadır. Böylece sermaye ekonomik ve yasal her türlü zoru kullanarak insanlığın tüm genetik zenginliğine ve gelecekteki zenginliğine el

⁴² Ancak 2016 yılında özellikle Dünya Gıda Günü'nde Monsanto uluslararası sivil mahkemede yargılanmıştır. Monsanto Tribunali denilen bu mahkeme, Monsanto'yu insan hakları ihlalleri, insanlı suçu ve çevre yıkımından sorumlu tutmak için kurulan bir uluslararası sivil toplum girişimidir. Ayrıntı için, Bereket (2017c)'ye bakılabilir.

⁴³ Bunların en ses getireni ve en çok bilineni ise Monsanto bitkilerine ait genlerin Kanadalı Schmeiser'in çiftliğinde bulunması ile başlayan ve Schmeiser'leri patent ihlâli ile suçlayan davadır.

koymakta bir an olsun tereddüt etmemektedir. Ve bu kararlılık, insanları toprakla birlikte satın alınabilecek kölelere dönüştürmektedir.

Sermayenin Tohumu Artık Değer İçeren Metaya Dönüştürme Süreci

Bilim ve teknolojideki gelişmeleri kullanarak gen teknolojisini geliştiren sermaye tohumlarının yapılarında değişiklikler yaratarak tohumu sermayenin ürünü olabilecek bir metaya dönüştürmeyi büyük oranda başarmış bulunmaktadır. Daha önce devlet tarafından yürütülen bilimsel ve teknolojik uygulamaların sermayenin inisiyatifine bırakılması ile birlikte sermaye, hibrit tohumlar başta olmak üzere, genetiği değiştirilmiş tohum ve terminatör tohum üreterek, tohumun kendisini yeniden üretebilme potansiyelini köreltmeye başlamıştır. Bunu yapabildiği andan itibaren devletler başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluşu ve yasal mekanizmayı kullanarak bunu hukuksal açıdan güvence altına almanın yollarını aramıştır.⁴⁴ Böylece toplumsal ilişkileri kendi çıkarı temelinde yeniden tasarlayan tekil sermayeler artık değer ile döllenmiş tohum üretmenin tüm koşullarını inşa etmiş ve rekabetin zorlayıcı yasalarının hükmettiği üretim alanında üretilen toplam artık değerden daha fazla pay almanın yollarını düşünmeye başlamışlardır. Bu arayışı özellikle son yıllarda dünya tohum pazarında görülen yoğunlaşma ve merkezileşme eğiliminde görmek mümkündür. Nitekim az sayıda sermaye grubu her yıl artan oranlarda piyasaya hâkim olmaktadır. Örneğin, piyasanın bir numarası olan Monsanto'nun payı beşte birden fazladır.

---

⁴⁴ Filipinler üzerine yapılan bir çalışmada sermaye gruplarının girdikleri ülkelerde istedikleri yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek amacıyla lobicilikten rüşvete kadar her yolu denedikleri belirtilmektedir. Hatta sermayenin amacına uygun olarak kurulan "Fikri Mülkiyet Koalisyonu'nun üyelerinin Dupont, Monsanto, Pfizer gibi şirketler olduğu görülmektedir (Leblebici, 2010: 51).

Tablo 2: Sermaye Gruplarının Tohum Satış Değerleri (Milyon Dolar)

Sermaye Grupları	2006		2009		2011		2015
	Satış değeri	%	Satış değeri	%	Satış değeri	%	%
Monsanto ⁴⁵ (ABD)	4,476	19.6	7,297	27	8,953	26	26
Dupont ⁴⁶ (ABD)	2,781	12.2	4,641	17	6,261	18.2	21
Syngenta ⁴⁷ (İsviçre)	1,743	7.6	2,564	9	3,185	9.2	8
Limagrain (Fransa)	1,035	4.5	1,252	5	1,670	4.8	5
KWS AG (Almanya)	615	2.7	997	4	1,226	3.6	4
Bayer CS (Almanya)	430	1.9	700	3	1,140	3.3	3
Toplam		48,5		65		65,1	67

Kaynak: ETC Group (2015: 2016: 2017).

Yukarıdaki Tablo 2'ye bakıldığında sermayenin tohum üretiminde nasıl yoğunlaştığını görmek hiç de zor olmasa gerektir. 2006 yılında ilk 6 sermaye grubunun payı % 48,3 iken 2009 yılında hızlı bir yükselişle bu oranın % 65'e çıktığı görülmektedir. 2011'e gelindiğinde bu oran 65,1 ile kendisini korumaya devam etmişse de 2015 yılında % 67 ile yeniden yükselişe geçmiş bulunmaktadır.⁴⁸ Ve ilk üç sermaye grubu toplam tohum piyasasının % 55'ini ve tarla bitkilerinin % 60'ını (ETC, 2017) kontrol edecek denli bu alana yoğunlaşmış durumdadır⁴⁹.

Bu yoğunlaşma elbette rekabetin zorlayıcı yasalarının sonucunda bir merkezileşmeyi beraberinde getirmektedir. 1980'lerden itibaren özellikle kimya

⁴⁵ 2016 Eylül'ünde Monsanto yönetim kurulu Bayer'in 66 Milyar ABD dolarlık teklifini kabul ettiğini açıkladı. Ancak teklifin 30 farklı rekabet ve regülasyon kurumu tarafından incelenmesini beklendiği ifade edilmiştir (Bereket, 2017b).

⁴⁶ Aralık 2015'te, Dow ve Dupont arasındaki 130 Milyar ABD doları bedelindeki şirket birleşmesi her iki şirketin hissedarları tarafından kabul edildi." Ancak antitrust kuruluşu bu birleşmenin rekabeti nasıl etkileyeceğine dair daha fazla belge istemesi nedeniyle bu sürecin 2017'ye sarkacağı öngörülmektedir. (Bereket, 2017b).

⁴⁷ Syngenta'nın 43 Milyar dolara Çinli Chemchina'ya satılması yönetim kurulunun oybirliği ile Şubat 2016'da kabul edilmiştir (Bereket, 2017a).

⁴⁸ Biraz daha ayrıntılandırmak gerekirse; mısır tohumluğunda Monsanto'nun %10, Pioneer'in ise %72'lik bir paya sahiptir. Yine pamukta Monsanto ve Bayer'in ağırlığının toplamda %80 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Benzer biçimde genetiği değiştirilmiş tohum endüstrisinde dev biyoteknoloji sermaye grupları; en büyüğü Monsanto olmak üzere, DuPont, Syngenta, Bayer Crop Science ve Dow'dur.

⁴⁹ Ayrıca, bu sermaye gruplarının çoğu aynı zamanda tarım kimyasalları üreticileri ve satıcıları olmakla birlikte Syngenta (% 20) ve Bayer CS (% 18) toplam pazarın % 38'ini kontrol etmektedir. Bunların bu alandaki paylarının % 84 olduğu fark edilmektedir. BASF'ta (% 13) dâhil edildiğinde bu alanı kontrol eden 6 sermaye grubunun dünya herbisit pazarının % 75'ini kontrol ettiği ortaya konmuş durumdadır (ETC, 2017).

alanında faaliyet yürüten bu tekil sermayelerin genetik mühendisliğinin vaat ettiği kârlardan faydalanmak adına birbirlerine karşı saldırgan bir tutum takındıkları görülmektedir. Yöntem genellikle tohum üreten küçük tekil sermayelerin satın alınması, tohum stoklarının lağvedilmesi ve kendi ürettikleri tohumları satışa sunmaları biçiminde gerçekleşmektedir. Bu süreçte en saldırgan olanın ise Monsanto olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Monsanto sıklıkla iki yöntem izlemektedir. Birincisi, aynı alanda faaliyet gösteren daha küçük tekil sermayelerin birleştirilmesi biçiminde tekil sermayeler arasında hareket etmek iken, ikincisi tohum üretimine bütün yönleriyle hâkim olmaya çalışmasıdır. Bunun için de esas üretim alanını kimyasal üretiminden ziyade tohum üretimine kaydırmaya başlamıştır. Ray'a göre:

“American Seeds Inc. (Amerikan Tohum A. Ş. – ASI) başlığı altında, Monsanto Kasım 2004'te Iowa'lı üç tohum şirketini satın aldı: Crows, Wilson ve Midwest. 2005'te, genişleme niyetinde olduğunu ilan etti ve dünyanın en büyük meyve ve sebze tohumu şirketi Seminis için 1 milyar dolar harcadı. Monsanto, bir çırpıda dünyadaki en büyük tohum ve biyoteknoloji şirketi oluvermişti. Hatta DuPont'u geçti. Bu satın almanın hemen ardından NC + Hybrids'i (merez Lincoln, Nebraska'da bulunan mısır ve soya fasulyesi tohumu tedarikçisi) ve Emergent Genetics A.Ş.'yi (pamuk tohumu) satın aldı. Elli iki milyon dolar yatırımdan sonra, 2005'in sonbaharında Monsanto Fontanelle Hybrids (Fontanelle, Nebraska), Stewart Seeds (Greensburg, Indiana), Trelay Seeds (Livingston, Wisconsin), Stone Seeds (Pleasant Plains, Illinois) ve Specialty Hybrids'e sahip oldu. Satın almalar devam etti (2015: 54-55).

O halde tekil bir sermaye olarak Monsanto'ya bakmak tek başına kullanım değeri olan bir tohumun nasıl ve niçin artık değer içeren bir mübadale değerine dönüştüğünü yani metalaştığını izlemeyi mümkün kılmaktadır. Monsanto amacını şöyle ifade etmektedir:

“Daha fazla üretmek. Daha fazla korumak. Yaşamları iyileştirmek. Bu, sürdürülebilir tarımdır. İşte Monsanto da bu demektir. Monsanto çiftçiler olmadan var olamaz. Milyarlarca insan çiftçilerin yaptıklarına bağımlıdır. Bundan sonra milyarlarca insanın daha olacağı gibi. Önümüzdeki birkaç on yıl içinde, çiftçilerin geçen 10000 yıl boyunca ürettiklerinin – toplamından – daha fazla gıda üretmesi gerekecektir. Amacımız, çiftçilerle birlikte çalışarak işte tam olarak bunu yapmaktır. Bunu, tohum satarak, biyo-teknoloji aracılığıyla geliştirilmiş özellikler ve bitki koruma ürünleri aracılığıyla yaparız” (Monsanto, 2015).

Monsanto sermayenin dinamikleri temelinde hareket eden bir tekil sermaye olarak kendi amaçlarını tüm açıklığı ile ortaya koymaktan geri durmamıştır. Tekil bir sermaye olarak elbette ki amacı sermaye birikimi sağlamak ve olabildiğince

zenginleşebilmektedir. Peki, bunu nasıl yapabilmektedir; bu tekil sermayenin ürettiği tohumlar nasıl artık değer içeren metalar haline gelebilmektedir?

Her şeyden önce, Monsanto'yu yöneten kapitalistler ve onların ajanları, kullanım değeri olan tohumların mübadele değeri de kazanarak basit metalar olarak boy gösterecekleri bir pazarı ister kendileri oluşturmuş isterse hazır bulmuş olsunlar; tüm diğer kapitalistler gibi üretim sürecini başlatmak için üretim öğelerine (emek gücü ve üretim araçları) ihtiyaç duyarlar. Monsanto, para – sermayesi ile emek piyasasına ve meta piyasasına gitmekte ve üretim için gerekli üretim araçlarını ve emek gücünü satın almaktadır. Ancak bunu yapabilmesinin tarihsel koşulu, parasını sermayeye dönüştürebilmesi için emek gücünü emek piyasasında hazır bulabilmesidir. Ki bu tarihsel hareketi başlatan orijin, ilk birikimdir.⁵⁰ Böylece hem üretim ve geçim araçlarından “özgürleşmiş” hem de kendi emek gücü üzerinde “özgürce” tasarrufta bulunabilen “özgür” emekçiler, emek piyasasında Monsanto için gerekli olan emek gücünü sağlamak üzere hazır kıta beklemeye koyulmuşlardır.

Böylece adım adım sermayenin ürünü olan ve karşılığı ödenmeyen emek içeren tohumları üretmek için emek sürecini değerlendirme sürecinin bir aracı haline getiren Monsanto tedarik zincirleri içerisinde 8 bin 200 işçinin emek gücünü emek sürecine koşabilmektedir. Buna bağlı olarak da, Monsanto diğer tüm kapitalistler gibi, cansız üretim araçları ile emek gücünün canlı emeğini soğurmakta ve onu kendisinin olan bir üründe nesnelleştirmektedir. Bunu yapabilmek ise emek ile sermaye arasındaki zorunlu ilişkiyi kurmayı gerektirmektedir. Yani, emek gücüne değeri üzerinden bir ücret ödemek suretiyle onu satın almak zorundadır. Bunu yapınca da, emek gücüne değerini ödemiş ve her meta sahibi gibi, onun kullanım değerini elde etmiştir. Artık onu istediği şekilde tüketebilecektir. Tüketmeye koyulduğunda emek gücü kendi değerini üretmekle kalmayacak, onu da aşan bir değer üretecektir. Yani yüzeyde/görünürde ücret olarak görünen *karşılığı ödenen emek zamanı* üretmekle kalmamakta dahası iş gününün gerekli emek zamanının ötesine uzatılması ya da gerekli emek zamanının kısaltılması marifetiyle *karşılığı ödenmeyen emek zamanı* da üretmektedir.⁵¹ Sürecin sonunda tüm bu değer nesnelleştiği bir meta doğmaktadır. Ancak bu meta bundan böyle basit bir meta değildir; karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emeğin birliğini temsil eden artık değer yüklü bir tohumdur.

⁵⁰ Burada söz konusu olan ilk birikim, tohumun metalaşması sürecinde üretim aracı olan tohumun kendi üreticilerinden kopartılması bağlamından ziyade, daha genel anlamda, dolaysız üreticilerin kendi emeğinin nesnel koşullarını tamamen yitirerek emek piyasasına fırlatılması ve özgür proleterler haline gelmeleri bağlamında kullanılmaktadır.

⁵¹ Üretilen tohumların büyük oranda besin olduğu düşünüldüğünde tohumun metalaşmasının ayrı bir yönü de ortaya çıkmaktadır. Bunu Kloppenburg şöyle ifade etmektedir. “Böylece bitki genetik materyalinin ilk birikimi sermayeye iyi önemli yolla hizmet etmektedir: Birincisi doğrudan ekimlik tohumların üretimi için genetik temeli sağlamış olmakta ikincisi ise dolaylı olarak gelişmekte olan proletaryanın yeniden üretimi için gerekli olan maliyetleri düşürmektedir” (2004: 156).

Bundan sonra yapılması gereken bu soğurulmuş artık değerın gerçekleştirilmesi için tohumların meta piyasasına götürülerek satılması ve bağımsız hale getirilen bu değerın yeniden para-sermaye olarak hazır bulundurulmasıdır.⁵² Süreç sadece sermaye birikiminin genişletilmesi ile tamamlanmış olmayacak, aynı zamanda bundan sonra üretilen her bir tohumu genelleşmiş meta üretiminin ürünü olan bir metaya dönüştürecekler. Üstelik bu tohumların yeniden üreme özelliği budanmış ve bunlar sadece geçim aracı olan, dolayısıyla üretim aracı olamayan metalara dönüştürülmüştür. Eğer böyle bir tohum olmazsa üreticilerin bunu bir kez satın aldıktan sonra yeniden satın almaları gerekmeyecektir.

Bu çalışma boyunca ortaya konulmaya çalışıldığı üzere tohumun metalaştırılması sürecinin en kritik unsuru olan ilk birikim mekanizmasının devreye sokulmasının esas nedeni tam da budur (Şekil 3). O halde bunu artık tekil bir sermaye olan Monsanto'nun sermaye devresi olarak düşünmek mümkündür. Böyle düşünüldüğünde ise Monsanto'nun tüm amacının Şekil 3'teki M" tohumu olduğu daha da somutlaşacaktır. Dolayısıyla gerek teknik gerekse toplumsal boyutu ile işlenen ilk birikim sürecinin amacı, üreticilerin kendileri için hem geçim hem de üretim aracı olan tohumları yeniden üretim sürecinde birer üretim aracı olarak tekrar ve tekrar kullanabilmelerini engelleyebilmek; yani tohumun doğasına müdahale edebilmektir. Bunu yapabilmek için, teknik boyutuyla müdahale etmesinin yanında toplumsal boyutuyla da süreci belirlemek zorundadır. Monsanto'nun daha önce sermayeler arasında kurulan ilişkiler başta olmak üzere; sermaye ile devlet ve sermaye ile emekçi sınıflar arasındaki ilişkilerin tezahürü olan toplamlar toplumsal ilişkileri yeniden ve başka bir biçimde kurması gerekmektedir.

Ancak, teorik düzeyde olması gereken bu olmakla birlikte; esas soru bunu hangi oranda başarabildiğidir. Çünkü sermaye esas olarak kendisinin önüne çıkan engelleri bir biçimde aşma eğiliminde olsa da bunu yapamadığı durumlar da olabilmektedir. Peki, bu durumda sermaye pes mi etmektedir?

Sermayenin Tohumun Metalaşması Önündeki Engelleri Aşma Çabası: Sözleşmeli Üreticilik

Adım adım tüm meta biçimlerini tasfiye ederek emek süreci ile değerlendirme sürecinin birliği olan genelleşmiş meta biçimini yaygınlaştırmaya ve egemen kılmaya çalışan sermaye geriye dönüp, arta kalan ne kadar dolaysız üretici ya da basit meta biçimi varsa ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Bunu doğrudan yapamadığı durumlarda ise daha önceki meta üretim biçimlerini, bir biçimde kapitalist üretim

⁵² Bundan böyle satılan tohumlar yeniden üreme özelliklerini kaybetmiş ve sadece bir yıllığına ekilebilen metaldır. Dolayısıyla, çiftçi yıllık hasadından kendisine tohumluk ayıramamakta ve her yıl yeniden gidip o tohumu satın almak zorundadır. Tam da bu sayede sermaye yeniden üretimini gerçekleştirebilmektedir. Tohumun ürün ve üretim aracı olması birliğini parçalamamış olsaydı sermaye tohumu ancak bir kez satabilecek, köylü tohumu bir kez aldıktan sonra her yıl onu ekip mahsulünü toplayabilecektir.

tarzının içine çekmek suretiyle kendi metalaşma sürecinin bir eklentisi haline getirme eğilimindedir.

Kloppenbug *First The Seed* (2004: 34) adlı eserinde bu sürecin nasıl işlediğini berrak bir biçimde ortaya koymaktadır. Ona göre; bu süreçteki en önemli hareketlerden biri sermayenin tarımsal üretimin olmazsa olmaz unsurları olan üretken faaliyetlerin bir kısmını tarım dışına çıkarmasıdır. Bu tarım dışına çıkarılan üretim faaliyetlerinde daha önce bir biçimde topraklarından kopartılarak mülksüzleştirilen proleterler çalıştırılmaktadır. Sürecin ürünleri ise tarımsal faaliyetlerde kullanılmak zorunda olan üretim araçlarıdır. Yani tarım dışına çekilen tarımsal etkinliklerin bir bölümü sermayenin değerlenme sürecinin aracı haline getirilmekte ve bu süreçte üreticilerin tohum, hareket enerjisi vb. üretim araçları da üretilmektedir. Bu andan itibaren dolaysız üreticilerin ya da basit meta üreticilerinin meta üretimi üzerindeki özerkliği aşındırılmaya çalışılmaktadır. Tüm süreç üreticilerin inisiyatifinden ziyade sermayenin değerlenme sürecinin hareketi çerçevesinde şekillendirilmektedir. Üretim araçları üreticilerin karşısına kendi kendilerine ürettikleri dolayısıyla kendilerinin sahip oldukları kullanım değerleri olarak değil; satın almak zorunda oldukları birer meta olarak çıkmaktadır.

Tablo 3: Tarımsal Girdi Endeksleri, ABD, 1936-1977

Yıllar	Satın Alınmayan Girdi	Satın Alınan Girdi	Emek	Makine	Kimyasallar	Üretkenlik
1935	158	46	299	32	8	57
1955	143	76	185	97	39	78
1977	88	118	71	116	151	118

Kaynak: Kloppenburg, 2004: 33.

Tablo 3'e bakıldığında; satın alınmayan üretim öğelerinin zamanla nasıl satın alınan metalar haline getirildiği ve üretim öğelerin satıldığı pazar ile üreticileri birleştirme çabalarının ne şekilde sonuç verdiği görülmektedir.

“Böylece çiftçiler artık kendi tahıl tohumlarını kendileri üretmemekte onları Pioneer Hi-Bred ya da Northrup King'dan satın almaktadır. Hareket enerjisi olarak, katır, öküz ya da at kullanılmamaktadır. Mobil ya da ARCO tarafından üretilen petrol ile çalışan traktörler ve biçerdöverler ile üretim yapılmaktadır. Gübre artık çiftlikteki hayvanlardan elde edilmiyor W.R. Grace'den alınan amonyum nitrat ve Occidental Petrol'den alınan süperfosfat ile karşılanıyordu. Ve böylece dikkatler basit meta üreticileri üzerinde kontrolü sağlamaya yönelik genişleyen ilişkilere kaymıştır” (Kloppenbug, 2004: 32).

Burada asıl vurgulanması gereken husus; sermayenin gerçek anlamda bir boyunduruk kuramaması ve tarımsal faaliyetin tam anlamıyla sermaye tarafından ele geçirilememesidir. Bu nedenle sermaye tarımsal üretimi tarihsel olarak içinde bulunduğu teknik koşullara dayanarak hükmü altına almaya çalışmaktadır (Marx, 2011: 775). Üretim araçlarının bir kısmı sermaye tarafından üretiliyor olsa da hala tarımsal faaliyet büyük oranda üreticilerin inisiyatifinde sürdürülmektedir. Çünkü sermaye henüz kendi üretim tarzını dayatamayacak yani *gerçek boyunduruğu* tesis edemeyecek durumdadır. Bu yüzden sözleşmeli üreticilik, üreticinin daha önce sürdürdüğü tarzdan sadece biçimsel olarak farklılık göstermektedir.

Sözleşmeli üreticilik olarak görünür olan bu süreç aslında tarımdaki kapitalist ilişkilerinin gelişmesi önünde hala engeller olduğu fakat yine de bu bariyerlerin kapitalist üretim tarzının tarımsal üretime nüfuz etmesini tamamen engelleyemediğinin bir tezahürüdür.⁵³ Ayrıca bu engeller, doğrudan üreticilerin ve basit meta üreticilerinin çözülmesini/dağılmasını yavaşlatmakla birlikte; söz konusu bağımsız üreticilerden artık ürün/değer elde edilmesi ve bu artışın olabildiğince arttırılması için geliştirilen mekanizmaları mutlak anlamda durdurabilmiş değildir. Bu da üreticilerin zorunlu bir biçimde kapitalist üretim tarzının zorlama, sözleşme ve kontrol temelinde gelişen sömürü cenderesine sıkışıp kalmalarına neden olmaktadır (Kloppenburger, 2004: 30).

Önceden belirlenmiş bir program çerçevesinde yapılan bir sözleşme üzerinden sürece bağımlı hale getirilmiş olan üreticiler, bu yolla kapitalist üretim tarzına eklenmektedirler. Her ne kadar kendi emek güçleri metalaşmamış olsa da tüm hareketlerini sermayenin ihtiyaçları ve hareketi belirlemektedir. Pazarı sıkı bir biçimde bağlanan üreticiler pazardan aldıkları üretim araçları ile pazar için üretim yapmaya başlamaktadırlar. Ve pek tabii ki, *meta mübadelesi yasalarının* ve *değer yasaasının* işlediği bu alanda üreticilerin her davranışı bu yasalar çerçevesinde belirlenmektedir. “Kendi başına üretsen hiç kazanamayacaksın, haline şükret” (Leblebici, 2010: 60) mantığı içerisinde ölüm gösterilerek sıtmaya razı edilen üreticiler, sermayenin artık değere susamışlığını gidermek üzere, kapitalist anlamda meta üretim sistemine eklenmeye zorlanmakta ve adeta kendi topraklarında *biçimsel bir proleterleşme* yaşamaktadırlar.

Sürecin ana karakterine yön veren belirlenimlere şöyle bir bakıldığında yapılan sözleşme Hamurabi kanunları kadar bağlayıcıdır ve üretici aldığı tohumu elbette bir sonraki ekimde üretim aracı olarak kullanamamaktadır. Eğer kullanırsa bu TRIPS’i ihlal etmek anlamına gelecektir. Zaten buna gerek bile kalmamakta sermaye kendi ürettiği tohumları, gübreleri ve ilaçları üreticiye vermekte ve bunun için de belirli bir alan ve ürün üzerinden sözleşme imzalatmaktadır. Örneğin

⁵³ Magdoff’un *Kapital’in* üçüncü cildinden aktardığı bu ifadeler bunu doğrulamak bakımından yararlı görünmektedir. “Hikayenin esası şudur; kapitalist sistem rasyonel tarıma karşıdır ya da rasyonel tarım kapitalist sistemle uyumsuzdur (kapitalist sistem tarımda teknik gelişmeyi sağlasa dahi durum budur) ve kapitalist sistem kendileri için çalışan küçük çiftçilere ya da onlarla iş yapan üreticilere ihtiyaç duymaktadır” (2015:145).

Monsanto sadece kendi ürettiği ilaca duyarlı tohum üretmek ve üreticiye vermekle yetinmemekte (Leblebici, 2010: 54); aynı zamanda üreticilerin hangi gübreyi kullanacaklarına, ne zaman tohumu ekip ne zaman ürünü hasat edeceklerine kadar tüm süreci belirleyebilmektedir. Dolayısıyla ürünün ne olacağına da sermaye karar vermektedir. Hatta üreticinin kendi çabasıyla pazara ulaşma olanağı bile tamamen kısıtlanmaktadır. Bundan böyle üretici, kendi toprağında sermaye tarafından verilen üretim araçları (girdiler) ile *mülkiyetlendirilmiş biçimsel proleter* haline gelerek kendi emek süreci üzerindeki tüm kontrolünü yitirmektedir (Kloppenburger, 2004).

Demek ki sermayenin tarıma nüfuz etmesi için dolaysız üreticileri ya da basit meta üretimini tamamen yıkıma uğratması olumsal bir durumdur. Sermaye bu durumda adeta serinkanlı bir biçimde üreticilerden elde edeceği artığı çoklaştırma yollarını araştırmaktadır. Yani illa ki ücretli emek sermaye ilişkisi ile öndelediği sermaye değerini artırmakla yetinmemekte; aynı zamanda bu ilişki biçimi olmaksızın da üreticilerin ürettiği değeri onlardan sızdırmanın yol ve yöntemlerini geliştirebilmektedir.

Ancak sermayenin hedefi elbette bütün süreci kontrol edebileceği ve artık değer içeren tohumların üretileceği gerçek bir boyunduruğu tesis etmektir. Yani sözleşmeli çiftçileri tamamen mülksüzleştirerek onları kendi üretim sürecinin bir etmeni olarak işe koşarak sermayesini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bundan dolayı da sermaye biçimsel olarak nüfuz ettiği tohum üretme sürecini, kendisini gerçek anlamda yeniden üretebileceği bir biçime sokma eğilimi ile hareket etmektedir. *Mutlak artık değerden* ziyade sömürüyü daha çok *görelî artık değer* biçiminde gerçekleştirebilmenin olanaklarını soruşturmaktadır. Tekrar vurgulamak gerekirse; doğrudan üreticileri ya da basit meta üreticilerini bir biçimde mülksüzleştirmek suretiyle tarımsal üretimde çalışan işçilere dönüştüren sermaye, bunu başaramadığı ya da engellerle karşılaştığı anda sözleşmeli üreticilik uygulamasını devreye sokmakta gecikmemiştir.

Sonuç

En son gelinen noktadan hareket edilerek sonuçlar çıkarmak gerekirse ilk olarak; kapitalist üretim tarzı temelinde gerçekleşen ve emek süreci ile değerlendirme sürecinin birliği olan tohum üretimi, basit meta olarak tohum ya da meta olmayan tohum üretimini yok etmektense bunlarla birlikte var olmanın yollarını aramış ve bunu bir biçimde bulmuştur. Her ne kadar bu süreç kapitalist üretim tarzının rasyonalitesi etrafında şekillense de dolaysız üreticilerin ürünü olan tohumların ve/veya basit meta üreticilerinin ürünü olan tohumların üretimini ve kullanımının hala bir biçimde varlığını sürdürdüğü açıktır. Çünkü aynı üretim biriminde bile üretilen tohumların bir yandan üretim aracı olarak ayrılabilirdiği diğer yandan bunların bir kısmının geçim aracı olarak kullanıldığı ve en önemlisi de bir kısmının değer içeren metalar olarak pazarda satıldığı bu çalışma boyunca ampirik olarak yapılmış gözlemlerden yararlanılarak gösterilmiş durumdadır. Hatta bu dolaysız

üreticilerin ya da basit meta üreticilerinin aynı zamanda sermayenin ürünü olan karşılığı ödenmemiş emek ile döllenmiş metalar olan tohumları satın alarak bunları üretim aracı olarak kullandıkları gözlenmiştir. Demek ki kapitalist üretim tarzı öncesi tohum üretimi ile kapitalist üretim tarzı temelinde gerçekleşen tohum üretiminin adeta iç içe geçerek melez bir yapı oluşturduğunu iddia etmek mümkün görünmektedir.

Eş deyişle, her ne kadar dolaysız ve basit meta üreticilerinin mülksüzleştirilmesi ile hem tohumun hem de tohum için gerekli olan üretim araçlarının ilk birikimi kapitalist anlamda metalaşmanın ilk koşulu olsa da; kullanım değerlerinin doğrudan (fenomenal olarak) metalaşmasının ve basit meta biçiminin varlıklarını sürdürdüğü görülmektedir. Bu sermayenin tohum üretimine mutlak anlamda nüfuz edememiş olmasının bir sonucu olarak söz konusu olmakla birlikte, son tahlilde artık değer yüklü tohumların üretimi önünde bariyerler kuran bu biçimler eğilimsel olarak varlıklarını sürdürmekte zorlanabilmekte ve üretici güçlerinin daha da yetkinleşmesi ile aşınmaya uğrayabilmektedir. Dolayısıyla, bugünden tohum üretiminde kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi bilim ve teknolojinin gelişmesine koşut olarak hızlanacağını ve böylece toplumsal ilişkilerin yeniden şekilleneceğini öngörmek mümkün görünmektedir. Ki bu da tohumun metalaşmasının esas mekanizması olan ilk birikim⁵⁴ sürecinin yeniden ve yeniden işlenmesi anlamına gelecektir.

Bu eğilime karşıt bir eğilim oluşturmak ise kullanım değeri olan bir tohumun; değerini ve bunun zorunlu görünüm biçimi olan mübadele değerinin egemenliği altında adım adım metalaşmaya uğrayarak artık değer ile yüklü bir meta haline geldiği bu süreci baş aşağı ederek ayakları üzerine oturtmak gerekmektedir. Böylece yeniden kullanım değerinin değer (mübadele değeri) üzerinde egemenlik kurmasının koşul ve olanaklarının sorgulanması bakımından önemli fırsatlar yaratılmış olacaktır. Konunun özgünlüğünde sorulduğunda ise soru şu biçimi almaktadır; tohumun metalaşması nasıl engellenebilecektir? Dahası, tohumun meta biçiminin sönümlenmesi nasıl mümkün olacaktır?

İkinci bir sonuç üretmek adına bugün hâlihazırda sunulmaya çalışılan alternatiflere bir göz gezdirmek gerekirse; her şeyden önce yerel yetiştirme

⁵⁴ İlk birikim bu çalışma boyunca ikili bir yapı göstermiştir. İlk olarak emek gücünün emeğinin nesnel koşullarından kopartılarak emek gücü piyasasına fırlatılması sonucunda genelleşmiş meta üretimini sağlayan temel yapı olarak kapitalist üretim tarzının olmazsa olmaz koşullarını belirlemiştir. İkinci adımda ise tohumun bir üretim aracı olarak dolaysız üreticilerden ya da basit meta üreticilerinden kopartulmasını ve böylece üreticilerin üretim araçları bakımından mülksüzleştirilmesini sağlayan temel mekanizma olarak, tohumun, sermayenin ürünü olan artık değer ile yüklenmiş bir meta haline gelmesini koşullamıştır. Bu da tohumun kapitalist üretim tarzının ürünü olarak artık değer yüklü bir meta haline gelmesinin koşullarını yaratmıştır. Ki bu biçimiyle bakıldığında, ilk birikimin ikili bir biçimde işe koşularak metalaşmanın ve tohumun metalaşmasının temel mekanizması haline getirilmesi bu çalışmanın önemli özgünlüklerinden biri olarak belirmektedir.

koşullarına yapılan vurgular üzerinden yerel tohumların kullanılması, tohumların takas edilmesi, bilgilerin dayanışma içinde paylaşımı başta olmak üzere yerel pazarların etkili olduğu modeller sunulmaya çalışılmaktadır. Bilhassa kooperatifleşmeye vurguların yapıldığı bu tarz yaklaşımlarda doğrudan demokrasinin uygulanabileceği ve buna bağlı olarak tohumların özgür kılınacağı iddia edilmektedir. Yerel pazar ve kooperatif fikri ile başlayan öneriler katılımcı sertifikacılık gibi yeni yöntemler üzerinden daha da geliştirilmiş bulunmaktadır. Kır ve kent dayanışmasına dayalı tedarik zincirlerini esas alan bu yeni model yerel ekonomi bağlamında düşünülmeyle birlikte; Amerika’da Kaliforniya, İtalya ve Hindistan’da belirli ölçülerde de uygulanmaya çalışılmıştır. Topluluk destekli tarım grupları, tüketim kooperatifleri ve ekolojik pazarlar gibi modeller üzerinden işleyen bu süreçte en çok görünür olan modelin tohum takas mekanizmaları kurmak olduğu görülmektedir.

Tohum “takas”ı ya da “değiş-tokuş”u denilen bu süreç aslında *metalaşmanın fenomenal biçimine* denk düşen basit değer biçimine işaret etmektedir. Hatta tohumların bağımsız üreticiler tarafından birbirleri ile paylaşılması dolaysız mübadele biçimine tekabül etmektedir. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzının egemenliğinde yürüyen tohum üretim ve dolaşımına alternatif olarak neredeyse tohumun metalaşmasının en ilkel formuna ait biçimler üzerinden çözümler üretmek geleceğe dair tasarımlar kurmaktan çok geçmişe dönmek; adeta insan ile doğanın ve insan ile insanın ilişkilerinin darlıkla malul olduğu bir noktaya tutunmak anlamına gelmektedir. Tabir caizse “ölü diriye yakalamakta” ve geçmiş geleceği kurmanın önüne geçmektedir.

Yine yerel ekonomiye ya da yerel pazarlara işaret eden bu çözüm önerileri şu sorular karşısında cevapsız kalabilmektedir.⁵⁵ Tohumların yani dolayısıyla gıdaların kitlesel boyutlarda üretildiği; birim metaların içerdiği değer, üretici güçlerin gelişmişliğinin artması ve rekabetin zorlayıcı yasalarının işlemesine koşul olarak giderek azaldığı bir durumda; yerel ekonomi ile üretilen tohumlar ya da gıdalar dünyadaki tüm insanların ihtiyacına çözüm sunmakta ne kadar yeterli olacaktır? Özellikle emek gücünün değeri belirlenirken gıda sepetini oluşturan tohumlar ya da gıdalar, tam da değer bakımından en az emek içeren sermayenin ürünü olan metalar iken ve hatta sermaye zorunlu bir biçimde emekçileri sermayenin ürünü olan gıdaları tüketmeye zorlarken; yerel olarak üretilen ürünlerin işçi sınıfı tarafından tüketilmesi nasıl mümkün olacaktır?

Üstelik Massachusetts’teki Hadley kasabasında üretilen kuşkonmazların yerel bir yemeğin malzemesi olmak yerine Fransa ve Japonya’ya satıldığı düşünüldüğünde bu durum nasıl açıklanacaktır (Lionette, 2014: 48)? Peru’dan gelen kuşkonmazların Massachusetts’teki bir üreticinin ürettiği mevsimlik kuşkonmazların

⁵⁵ Böylesi bir tespit, elbette, bu uygulamaların başka bir dünyanın mümkün olduğuna dair bir fikir verme olanağını görmezden gelmek anlamına gelmemektedir. Hatta deneyim biriktirmek ve bunu paylaşmak bakımından önemli görünmektedirler.

yarı fiyatına satılıyor olmasına ne demek gerekir? Dolayısıyla işçi sınıfının emek gücüyle mübadele ettiği ücretlerle alabileceği tek gıdanın kitlesel düzeyde üretilmiş ucuz gıda olduğuna sadece öfkelenmek sorunu çözecek midir? Ya da rekabetin zorlayıcı yasalarının işlediği bir sistemde yerel düzeyde sadece dolaysız üreticilerin ya da basit meta üreticilerin bilgilerini paylaşma ve tohumlarını takas etme gibi yollarla dayanışma içerisine girmeleri Monsanto ile “rekabet” edebilmelerini nasıl mümkün kılacaktır?

En vahim olanı ise, bugün üreticiler sermayenin ürünü olan tohumları tercih ettikleri görülmektedir. Gerekçeleri de bu tohumların kendi ıslah ettikleri tohumlara göre daha üretken olduğudur. O halde dünyadaki tüm üreticilerin tohum ihtiyacını karşılayabilecek bir mekanizma nasıl kurulabilecektir? Zira böylesi bir üretim süreci inşa edilemediği sürece yapılacak her metalaşma biçimini yok etme girişimi yel değirmenlerine karşı savaşmak anlamına gelecektir.⁵⁶ Çünkü “sınıfsız bir toplumun üretiminin gizlenmiş maddi koşulları” ve onlara uygun düşen dolaşım ilişkileri bulunamıyorsa, “bütün yok etme girişimleri donkişotluktan öteye” geçemeyecektir (Marx, 2013: 86).

Sonuç olarak; yerelin, bölgeselin ve kendine özgü olanın dünya çapında homojenleşmeye maruz kaldığı bu durumda bütünü kavrayan ve onu kapsamlı bir biçimde değiştirip dönüştürebilen bir yaklaşım benimsenmek durumundadır. Kapitalist üretim tarzının bugün dünya pazarı üzerinden dünya genelinde işlediği bir durumda yerele işaret etmek ve çözümü lokal alanlarda aramak; emeğin toplumsallaşmasının bugün ulaştığı olduğu noktayı görmezden gelmek ya da ıskalamak anlamına gelecektir. Ki böylesi bir bakış ile dünya genelinde işleyecek bir üretim ve dolaşım ilişkisi yaratmak olanaklı görünmemektedir. Yapılması gereken şey, herkesin ihtiyacı olan tohumların birer kullanım değeri olarak üretileceği ve dolaşımının mümkün kılınacağı bir üretim biçimi üzerine tartışabilmek ve bu tartışmalardan bir plan/program çıkarabilmek olmalıdır.

---

⁵⁶ Böylesi bir savaşım içerisinde olan Filipinler merkezli MASİPAG katılımcı ıslah ve katılımca araştırma yoluyla üreticiler ve bilim insanlarının beraber geliştirdiği çeltik çeşitlerini ekolojik yöntemlerle yetiştiren üreticilerin verimliliği sermayenin ürünü olan tohumlardan daha yüksek duruma getirilebilmiştir (Özkaya, 2011). Önemli bir olanağa işaret eden bu gelişme, yine de üreticilerin sermayenin ürünü olan tohumları kullanmasına alternatif olabilmekten uzak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aistara, G. A. (2011) Seed of Kin, Kin of Seeds: The Commodification of Organic Seeds and Social Relations in Costa Rica and Latvia, **Etnography** 12(4): 490-517.
- Arıkanlı, M. ve B. Şen (2013) Kırsal Alanda Uluslararası Antlaşmalar ve Kurumsal Değişim, Hürriyet Ögdül (Der.), **Kırsal Alan Planlanması Çalışmaları (1999-2009)** içinde, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, H. (2012) **Sağlıklı Nesiller İçin Önce Sağlıklı Tohum**, İstanbul: İTO.
- Aysu, A. (2015) **Gıda Krizi Tarım, Ekoloji ve Egemenlik**, İstanbul: Metis.
- Boratav, K. (1980) **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Çelik, Z. (2013) **Yerel Tohum Bankalarının Rolü Üzerine Bir Araştırma: Karaot Köyü Tohum Derneği ve Yöresi Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Delice Y. ve T. Özkaya (2008) Türkiye Gıda Güvence ve Güvenilirliğinde Tohumlukların Yeri ve Önemi, **HR.Ü.Z.F. Dergisi**, 12 (2): 49-57.
- Evrensel, Ö. (2016) Meta Olarak Tohum, **SAV Katkı**, 2016 (2): 32-46.
- Foster, J. B. (2015) Marx ve Doğanın Evrensel Metabolizmasında Çatlak, Hakan Tanıttıran (Der.), (Çev. Ali Galip), **Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi** içinde, İstanbul: Kalkedon.
- GGİUK (2014a) Gıdanın Geleceği Üzerine Manifesto, Vandana Shiva (Der.), (Çev. Aykız Doğan), **Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar** içinde: Der. İstanbul: Sinek Sekiz.
- GGİUK (2014b) Tohumun Geleceği Üzerine Manifesto, Vandana Shiva (Der.), (Çev. Aykız Doğan), **Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar** içinde, İstanbul: Sinek Sekiz.
- Göztepe, Ö. (2011) **İlkel Birikim, Sermayenin Kaldırıcı**, Ankara: Notabene.
- Harvey, D. (2004) Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, (Çev. Evren Mehmet Dinçer), **Praksis**, Sayı: 11, s. 23-48.
- Harvey, D. (2012), **Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz**, (Çev. Bülent O. Doğan), İstanbul: Metis.
- Kloppenborg, J. R. (2004) **First The Seed: The Political Economy of Plant Biotechnology 1492-2000**, Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Leblebici, Ö. (2010) Küresel Değer Zincirleri ve İyi Tarım Uygulamaları, **Memleket SiyasetYönetim**, Cilt: 5, Sayı:14, s.37-63.
- Lionette, J. (2014) Yazar Kasanın Ardından Bakmak, Vandana Shiva (Der.) (Çev. Aykız Doğan), **Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar** içinde: İstanbul: Sinek Sekiz.
- Magdoff, F. (2015) 21. Yüzyılın Toprak İşgalleri, Hakan Tanıttıran (Haz.), (Çev. Ali Galip), **Ekolojik Felaket ve Meta Olarak Gıda** içinde, İstanbul: Kalkedon.

- Marden, E. (1999) The Neem Tree Patent: International Conflict over the Commodification of Life, **Boston College International & Comparative Law Review**, 22 (2): 279-295.
- Marx, K. (2011) **Kapital I**, (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul: Yordam.
- Marx, K. (2013) **Grundrisse, Ekonomi Politikinin Eleştirisinin Temelleri**, Birinci Kitap, 2. Baskı, (Çev. Arif Gelen), İstanbul: Sol.
- Özkaya, T. (2007) Tohumda Tekelleşme ve Etkileri, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 13(2) : 39 – 48
- Özüğurlu, M. (2013) “Gazap Üzümleri” Tüm Dramatikliğiyle Yaşanıyor, **Perspectives Dergisi**, Sayı: 6, Ekim 2013, s. 31- 34.
- Ray, J. (2015) **Yeraltındaki Tohum**, (Çev. A. Müge Karan), İstanbul: Modus.
- Shiva, V. (2014) Gıdanın Özgürlüğü İçin, Vandana Shiva (Der.), (Çev. Aykız Doğan), **Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar** içinde, İstanbul: Sinek Sekiz.
- Sunulu, S. ve M. Yağcıoğlu (2014) **Kayseri Çerezlik Kabak Raporu**, Kayseri: İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.
- Teoman, Ö. ve N. B. Tartıcı (2012) Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik – Kapitalist Dönüşümde Bir Halka Olabilir Mi?, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 2, 163-184.
- Yüzüak, D. (2005) **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Köylülük Ve Tarımsal Meta Üretimi: Boyalık Köyü Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Zerbe, N. (2001) Seeds of Hope, Seeds of Despair: Towards a Political Economy of The Seed Industry in Southern Africa, **Third World Quarterly**, 22 (4): 657-73.

İnternet Kaynakları:

- Akduran, Ö. ve Melda Y. Ö. (2015) Tarımsal Üretimde Kadın Emeği: Tütün Üreticisi Kadınlar, https://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/tutun_ureticisi_kadınlar_melda_yamam_ozgun_akduran.pdf, (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2015).
- Aysu, A. (2017) Bayer’in GDO’lu Tohum Üreten Monsanto’yu Almasının Anlamı, www.bianet.org/bianet/tarim/178776-bayer-in-gdo-lu-tohum-ureten-monsanto-yu-almasinin-anlami, (Erişim Tarihi: 23.01.2017).
- Anonim (2015) Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, http://www.cem.gov.tr/erozyon/Files/faaliyetler/dis_iliskiler/biyolojik_cesitlilik_sozlesmesi/Biyolojik_Cesitlilik_Sozlesmesi_Turkce.pdf, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2015).
- BBC (2016) Bayer Monsanto’yu 66 Milyar Dolara Satın Aldı, www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37361302, (Erişim Tarihi: 23.01.2017).

- BİK (2015) Dünyada 25 milyon çiftçi GDO'lu tohum kullanıyor, <http://www.bik.gov.tr/dunyada-25-milyon-ciftci-gdo-lu-tohum-kullaniyor-haberi-33489/>, (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2015).
- Bereket, A. (2017a) Tohum ve Pestisit Tekelleri Aktörleri 1: Syngenta-Chemchina, <https://yesilgazete1.org/blog/2016/09/26/tohum-ve-pestisit-tekelleri-aktorleri-1-syngenta-chemchina/>, (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2017).
- Bereket, A. (2017b) Tohum ve Pestisit Tekelleri Mercek Altında, <https://yesilgazete1.org/blog/2016/09/22/tohum-ve-pestisit-tekelleri-mercek-altinda/>, (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2017).
- Bereket, A. (2017c) Monsanto, Dünya Gıda Günü'nde Uluslararası Sivil Mahkemede Yargılanıyor, <https://yesilgazete1.org/blog/2016/09/12/monsanto-dunya-gida-gununde-uluslararasi-sivil-mahkemede-yargilaniyor/>, (Erişim Tarihi: 29 Ocak 2017).
- Businessht (2015) Tohum stratejik önemde, 02 Mart 2015, <http://www.businessht.com.tr/haber/haber/1045270-gida-guvenliginin-teminati-tohumlara-bagli>, (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2016).
- Donat, İ. (2016) Monsanto, <http://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1918720-monsanto/>, (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2017).
- ETC Group (2015) “Who Will Control The Green Economy”, http://www.etcgroup.org/sites/www.etcgroup.org/files/publication/pdf_file/ETC_wwctge_4web_Dec2011.pdf, (Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2015).
- ETC Group (2016) “Putting the Cartel Before the Horse...and Farm, Seeds, Soil, Peasants, etc.” <http://www.etcgroup.org/putting-the-cartel-before-the-horse-2013>, (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2015).
- ETC Group (2017) Breaking Bad: Big Ag Mega-Mergers in Play Dow + Dupont in the Pocket? Next: Monsanto?, http://www.etcgroup.org/sites/www.etcgroup.org/files/files/etc_breakbad_23dec15.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2017).
- Ewens, L. E. (2000) Seed Wars: Biotechnology, Intellectual Property, and the Quest for High Yield Seeds, 23, B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 285, <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol23/iss2/6>, (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2015).
- Gıda Güvenliği Hareketi (2016) GDO: Bir Hareket Çağırısı, <http://www.gidahareketi.org/Gdo--Bir-Hareket-Cagrisi---1988-haberi.aspx>, (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2016).
- Kartal, D. (2014) Monsanto Sadece GDO Değildir!, <http://dunyalilar.org/monsanto-yalnizca-gdo-degildir.html>, (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2015).
- Monsanto (2015), <http://www.monsanto.com/global/tr/hakimizda/pages/tohumlarin-geldigi-yer.aspx>, (Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2015).

- Özkaya, T. (2011) Tarımda Geri Dönüş Mümkün Mü?,
<https://www.google.com.tr/amp/s/www.evrensel.net/amap/10048/tarimd-a-geri-donus-mumkun-mu>, (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2017).
- Ploeg, J. D. (2015) Bir kez daha Köylü Üretim Tarzı Üzerine,
https://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/bir_kez_daha_koylu_uretim_tarzi_uzerine_ploeg.pdf, (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2015).
- Poliquin, C. (2002) Dünyayı Özelleştirmek Belgeseli,
<https://www.youtube.com/watch?v=7wxdxbMCWXS> , (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2014).
- Ruivenkamp, G. (2015) Tohumlar: Metalden Paylaşılanlara, Çev. Murat Öztürk,
https://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/tohumlar_metalardan_paylasilanlar_guido_ruivenkamp.pdf, (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2015).

